



Yritysten vastuu ilmastosta ja oikeudenmukaisesta siirtymästä

8/21

Raportti on tuotettu *Suomen Ammattiliittojen Solidaarisuuskeskus SASK ry:n* tuella.

Finnwatch on suomalaisen yritystoiminnan globaaleja vaikutuksia tutkiva kansalaisjärjestö. Finnwatchin taustalla vaikuttaa 11 kehitys-, ympäristö-, ay- ja kuluttajajärjestöä: Solidaarisuus, Eettisen kaupan puolesta, Suomen Ammattiliittojen Solidaarisuuskeskus SASK, Attac, Kirkon Ulkomaanapu, Suomalaiset kehitysjärjestöt Fingo, Dalitien solidaarisuusverkosto, Maan ystävät, Kuluttajaliitto, Kansalaisjärjestöjen ihmisoikeussäätiö KIOS ja Suomen Lähetysseura.

Julkaisuajankohta: marraskuu 2021

Kannen kuva: Shutterstock.com / Cegli

Sisältö

1. Johdanto: ilmastonmuutos on uhka ihmisoikeuksille	4
1.1 Ihmisoikeudet ilmastonmuutoksen torjuntaa ohjaavana sitovana normina.....	10
2. Yritysten vastuu kunnioittaa ihmisoikeuksia kattaa vaikutukset ilmastoon	13
2.1 Oxfam Novib et al. v. ING	19
2.2 Milieudefensie et al. v. Royal Dutch Shell	20
2.3 Ilmastonmuutokseen sopeutumista tukevat toimet.....	23
3. Ihmisoikeuksia koskeva asianmukainen huolellisuus yritystason siirtymätilanteissa	25
3.1 Vastuullinen vetäytyminen hiili-intensiivisestä liiketoiminnasta tai -suhteesta.....	29
4. Korjaavat toimenpiteet: haittojen korvaaminen ja restoratiivinen oikeus	34
4.1 Restoratiivinen oikeus korostaa uhrien tarpeita	38
5. Yhteenveto	40
6. Suositukset	43

1. Johdanto: ilmastonmuutos on uhka ihmisoikeuksille

– Ilmastonmuutos on suurin uhka ihmislajin selviytymiselle ja jo nyt uhka ihmisoikeuksille eri puolilla maailmaa.

António Guterres, YK:n pääsihteeri, helmikuu 2020¹

– Yritykset eivät voi täyttää vastuutaan [kunnioittaa ihmisoikeuksia] huomioimatta ilmastonmuutosta osana ihmisoikeuksia koskevaa asianmukaisen huolellisuuden prosessiaan.

Surya Deva, YK:n yritystoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevan työryhmän puheenjohtaja, syyskuu 2020²

Tietoisuus ja ymmärrys ilmastonmuutoksen haitallisista ihmisoikeusvaikutuksista on lisääntynyt voimakkaasti viime vuosikymmeninä. Ensimmäinen kansainvälinen asiakirja, jossa ilmastonmuutoksen haitalliset vaikutukset ihmisoikeuksille on mainittu, on pienten saarivaltioiden allekirjoittama Malén julistus vuodelta 2007.³ Sen jälkeen YK:n ihmisoikeusneuvosto on hyväksynyt lukuisia ilmastonmuutosta ja ihmisoikeuksia koskevia päätöslauselmia. Myös YK:n ilmastokokous on tunnustanut ilmastonmuutoksen ja ihmisoikeuksien välisen yhteyden vuoden 2010 Cancúnin sopimuksesta lähtien.⁴

Ilmastonmuutos uhkaa paitsi oikeuksia elämään ja yksityis- ja perhe-elämään myös monia muita ihmisoikeuksia. YK:n mukaan uhattuna ovat lisäksi ainakin oikeudet ruokaan ja veteen, terveyteen, työhön ja asumiseen sekä myös muun muassa itsemääräämiso-

1 "The climate crisis is the biggest threat to our survival as a species and is already threatening human rights around the world." YK, 24.2.2020, Secretary-General's remarks to the UN Human Rights Council: "The Highest Aspiration: A Call to Action for Human Rights" [as delivered], <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2020-02-24/secretary-generals-remarks-the-un-human-rights-council-the-highest-aspiration-call-action-for-human-rights-delivered-scroll-down-for-all-english> (viitattu 27.9.2021)

2 "First, it is very well established now that all businesses have a responsibility to respect human rights. However, this responsibility cannot be discharged by any business unless they take into account climate change considerations throughout their process of due diligence." Deva S., Climate Change, Human Rights and the UN Guiding Principles: Interlinkages and Red Flags. Julkaisussa Lise Smit ja Ivano Alogna (toim.), 2021, Human Rights Due Diligence for Climate Change Impacts: Webinar Series Report, saatavilla osoitteessa: https://www.biicl.org/documents/125_hrdd_for_climate_change_impacts_webinar_series_report_8_jan_2020.pdf

3 Male' Declaration on the Human Dimension of Global Climate Change, saatavilla osoitteessa: http://www.ciel.org/Publications/Male_Declaration_Nov07.pdf

4 UNEP, 2015, Climate change and human rights, s. 12–14, saatavilla osoitteessa: <https://www.unep.org/resources/report/climate-change-and-human-rights>. Ks. myös Universal Rights Group, 2021, #The Time is Now: The case for universal recognition of the right to a safe, clean, healthy and sustainable environment, saatavilla osoitteessa: https://www.universal-rights.org/wp-content/uploads/2021/02/2021_URG_R2HE_TIME_REPORT_MM-2-page.pdf

keus, ja oikeudet kulttuuriin ja kehitykseen.⁵ Ilmastonmuutoksen vaikutukset koskettavat kaikkia, mutta ne eivät jakaudu tasaisesti. Sen haitalliset ihmisoikeusvaikutukset kohdistuvat erityisesti niihin, jotka ovat aiheuttaneet suhteessa vähiten kasvihuonekaasupäästöjä, kuten köyhiin, lapsiin ja tuleviin sukupolviin.

- Maailman terveysjärjestö WHO on arvioinut, että vuosina 2030–2050 ilmastonmuutos aiheuttaa lähes 250 000 ihmisen kuoleman joka vuosi pelkästään aliravitsemuksen, malarian, ripulin ja kuumuuden johdosta.⁶
- Kansainvälinen työjärjestö ILO on arvioinut, että ilmastonmuutos tulee johtamaan 72 miljoonaa kokopäiväistä työpaikkaa vastaaviin menetyksiin vuoteen 2030 mennessä pelkästään korkeaksi kohoavista lämpötiloista johtuvan lämpöstressin (*heat stress*) takia. Toisaalta siirtymä vähähiiliseen talouteen myös luo uusia työpaikkoja.⁷
- Lisäksi ILO:n mukaan noin 1,2 miljardia työpaikkaa (40 prosenttia maailman kokonaisyöllisyydestä) ovat suoraan riippuvaisia ekosysteemipalveluista, ja siksi alttiita ilmastonmuutoksen vaikutuksille.⁸
- Maailmanpankin mukaan ilmastonmuutos uhkaa työntää jopa 100 miljoonaa ihmistä äärimmäiseen köyhyyteen vuoteen 2030 mennessä. Tämä on mahdollista rajoittaa alle 20 miljoonaan, mutta se edellyttää ilmastonmuutoksen huomioimista yhteiskuntien kehittämisessä ja panostuksia ilmastonmuutokseen sopeutumiseen.⁹
- Ilmastonmuutos uhkaa pienten saarivaltioiden olemassaoloa ja monien alkuperäiskansojen alueiden elinkelpoisuutta ja elinkeinoja. Näillä on vaikutusta itsemääräämisoikeuden ja oikeuden kehittää vapaasti taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oloja toteutumiseen.¹⁰

Lisäksi ilmastonmuutos on yksi vaikuttava tekijä lisääntyvän nälän, vesistressin ja pakolaisuuden takana:

- YK:n elintarvike- ja maatalousjärjestö FAOn mukaan nälästä kärsivien määrä on kääntynyt jo nyt kasvuun pitkän laskukauden jälkeen. Sään ääri-ilmiöt, joita ilmastonmuutos

5 Ks. esim. OHCHR and climate change, <https://www.ohchr.org/EN/Issues/HRAndClimateChange/Pages/HRClimateChangeIndex.aspx> (viitattu 8.9.2021)

6 WHO, 1.2.2018, Climate change and health, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-and-health> (viitattu 8.9.2021)

7 ILO, 2018, World Employment and Social Outlook 2018: Greening with jobs International Labour Office – Geneva, s. 7, saatavilla osoitteessa: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_628654.pdf

8 Ibid, s. 19

9 Hallegatte S. et al., 2016, Shock Waves: Managing the Impacts of Climate Change on Poverty, luku 6, saatavilla osoitteessa: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/22787/9781464806735.pdf>

10 UN, 2009, Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights (A/HRC/10/61), kohta 40, saatavilla osoitteessa: <https://undocs.org/Home/Mobile?Final-Symbol=A%2FHRC%2F10%2F61&Language=E&DeviceType=Desktop>

voimistaa, ovat yksi keskeisistä syistä muutoksen taustalla. Muita vaikuttavia tekijöitä ovat muun muassa alueelliset konfliktit ja taloudellinen taantuma.¹¹

- Vuonna 2020 säähän liittyvät ilmiöt kuten hirmumyrskyt, tulvat ja metsäpalot ajoivat noin 30 miljoonaa ihmistä maansisäiseen pakolaisuuteen. Pidemmällä aikavälillä, vuosina 2008–2018, säähän liittyvät ilmiöt ovat ajaneet yli 280 miljoonaa ihmistä pois kotiseuduiltaan.¹²
- Ilmastonmuutos vaikuttaa negatiivisesti puhtaan veden saatavuuteen. Maailmassa noin 2 miljardia ihmistä asuu jo nyt olosuhteissa, joissa veden kysyntä ja käyttö ylittävät tarjonnan, mutta vesistressin olosuhteissa asuvien ihmisten lukumäärä on vaarassa jopa kaksinkertaistua vuoteen 2050 mennessä.¹³ Jo vuoteen 2040 mennessä arviolta noin joka neljäs lapsi maailmassa (noin 600 miljoonaa lasta) asuu erittäin korkean vesistressin alueella.¹⁴
- Ilmastonmuutoksen myötä kiihtyvä luontokato luo edellytyksiä eläimistä ihmisiin tarttuville sairauksille ja tartuntataudeille.¹⁵

Ilmastonmuutoksen ennakoitavissa olevat haitalliset ihmisoikeusvaikutukset ovat sitä suurempia, mitä enemmän maapallo lämpenee. Vuonna 2016 voimaan astunut Pariisin sopimus¹⁶ on kansainvälinen oikeudellisesti sitova asiakirja maapallon lämpenemisen rajoittamisesta selvästi alle 2 celsiusasteeseen suhteessa esiteollisella kaudella vallinneeseen tasoon ja pyrkimyksistä rajoittaa lämpeneminen 1,5 asteeseen. Haitallisten vaikutusten osalta turvallisempaan pidetyn 1,5 asteen tavoitteen saavuttaminen edellyttää hallitustenvälisen ilmastopaneeli IPCC:n vuonna 2018 julkaistun erikoisraportin mukaan nettohiilidioksidipäästöjen vähentämistä 45 prosentilla vuoteen 2030 mennessä vuoden 2010 tasoon nähden sekä muiden kasvihuonekaasujen päästöjen ripeää vähentämistä. Näiden lisäksi globaali hiilineutraalius tulee saavuttaa viimeistään vuoteen 2050 mennessä.¹⁷

11 FAO, IFAD, UNICEF, WFP ja WHO, 2020, The State of Food Security and Nutrition in the World 2020: Transforming food systems for affordable healthy diets, saatavilla osoitteessa: <https://doi.org/10.4060/ca9692en>

12 Internal Displacement Monitoring Centre, GRID 2021 – Internal Displacement in changing climate, <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2020/> (viitattu 8.9.2021)

13 Hafsa A. M. et al., 2020, Future Transboundary Water Stress and Its Drivers Under Climate Change: A Global Study. *Earth's Future*, vol. 8 issue 7, saatavilla osoitteessa: <https://doi.org/10.1029/2019EF001321>

14 UNICEF, 2017, Thirsting for a Future – Water and children in a changing climate, s. 6, saatavilla osoitteessa: https://www.unicef.org/media/49621/file/UNICEF_Thirsting_for_a_Future_ENG.pdf

15 Ks. esim. OHCHR, Human Rights, the Environment and Covid-19 – Key messages, saatavilla osoitteessa: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/ClimateChange/HR-environment-COVID19.pdf>

16 Pariisin sopimus on saatavilla suomeksi osoitteessa: <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/2016/20160076>

17 IPCC, 2018, Global Warming of 1.5 °C: Summary for Policymakers, s. 12, saatavilla osoitteessa: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2019/05/SR15_SPM_version_report_LR.pdf

Tutkijat ovat myös tunnistaneet ainakin yhdeksän niin sanottua keikahduspistettä, joiden ylittäminen voi käynnistää ilmastonmuutosta voimistavia ketjureaktioita, joita ei välttämättä ole enää mahdollista pysäyttää päästövähennyksistä huolimatta. Keikahduspisteitä ovat muun muassa Amazonin sademetsien muuttuminen hiiltä ilmakehään vapauttavaksi savanniksi vedenkierron häiriintyessä, Siperian ikiroidan sulamisesta johtuvat metaanipurkaukset ja Grönlannin jäätiköiden sulaminen.¹⁸

Elokuussa 2021 julkaistiin IPCC:n kuudennen arviointiraportin ensimmäinen, ilmastonmuutoksen luonnontieteellistä taustaa käsittelevä osa. Sen mukaan maapallo on jo nyt lämmennyt keskimäärin noin 1,1 astetta, ja 1,5 asteen raja tullaan ylittämään todennäköisesti jo tällä tai viimeistään seuraavalla vuosikymmenellä. Raportti vahvistaa, ettei maapallon lämpenemisen rajoittaminen edes lähelle 1,5 astetta ole mahdollista, jos kasvihuonekaasupäästöjä ei saada merkittävään laskuun tällä vuosikymmenellä ja tasapainoon ihmistoiminnassa synnytettyjen nielujen kanssa, eli niin sanottuun nettonollaan vuosisadan puoliväliin mennessä. Vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla nielujen tulisi jo olla hiilidioksidipäästöjä suuremmat, mikä vähentäisi ilmakehän hiilidioksidipitoisuutta.¹⁹

YK:n ihmisoikeusvaltuutetun toimiston mukaan ihmisoikeusperusteinen lähestymistapa ilmastokriisin torjuntaan edellyttää tasaveroisuutta (*equity*), eli että ilmastotoimien hyödyt kohdistuvat kehittyvien maiden väestölle, alkuperäiskansoille, haavoittuvassa asemassa oleville ryhmille ja tuleville sukupolville ja että ne johtavat eriarvoisuuden vähenemiseen.²⁰ Se edellyttää myös kansainvälistä yhteistyötä ja solidaarisuutta: kehittyneimpien maiden tulee siirtyä vähähiiliseen talouteen kehittyviä maita nopeammin ja auttaa kehittyviä maita saavuttamaan omat ilmastotavoitteensa niin taloudellisesti kuin jakamalla teknologiaa ja tietotaitoa.²¹ Lisäksi ihmisoikeusperusteinen lähestymistapa edellyttää kattavampaa ilmasto-oikeudenmukaisuutta (*climate justice*²²), jossa huomioidaan myös muun muassa ihmisten osallistumis-, tiedonsaanti- ja muutoksenhakuoikeudet, ja ennen kaikkea sitä, että kaikkien ilmastotoimien tavoitteeksi asetetaan ihmisoikeuksien toteuttaminen.²³

18 Ks. esim. Carbon Brief, 10.2.2020, Explainer: Nine 'tipping points' that could be triggered by climate change, <https://www.carbonbrief.org/explainer-nine-tipping-points-that-could-be-triggered-by-climate-change> (viitattu 1.11.2021)

19 IPCC, 2021, AR6 Climate Change 2021: The Physical Science Basis, <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1>

20 OHCHR, Key Message on Human Rights and Climate Change, saatavilla osoitteessa: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/ClimateChange/KeyMessages_on_HR_CC.pdf

21 Ks. esim. YK:n ihmisoikeuksien ja ympäristön erityisraportoija, 15.7.2019, Report (UN Doc. A/74/161), kohdat 14, 26 ja 68, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N19/216/42/PDF/N1921642.pdf?OpenElement> (viitattu 9.9.2021). Ks. myös yhteisen mutta eriytyneen vastuun periaate (*common but differentiated responsibilities and respective capabilities*), Pariisin sopimus, artikla 4, <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/2016/20160076#idp445955760> (viitattu 9.9.2021)

22 Ks. esim. Mary Robinson Foundation, Principles of Climate Justice, <https://www.mrfcj.org/principles-of-climate-justice> (viitattu 9.9.2021)

23 OHCHR, Fact Sheet No. 38 – Frequently Asked Questions on Human Rights and Climate Change, s. 41–42, saatavilla osoitteessa: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/FSheet38_FAQ_HR_CC_EN.pdf

Myös Pariisin sopimuksen mukaan ilmastotoimien yhteydessä on kunnioitettava, edistettävä ja huomioitava sopimusosapuolten ihmisoikeuksia koskevat velvoitteet.²⁴ Lisäksi sen mukaan siirtymä vähähiiliseen talouteen tulee toteuttaa oikeudenmukaisesti: *“on ehdottoman tärkeää varmistaa työvoiman oikeudenmukainen siirtyminen ja luoda ihmisarvoista työtä sekä hyvälaatuisia työpaikkoja kansallisesti määriteltävien ensisijaisten kehitystavoitteiden mukaisesti”*.²⁵ Vaikka Pariisin sopimus sitoo vain valtioita, siinä tunnustetaan yksityisen sektorin rooli ilmastotavoitteiden saavuttamisessa.²⁶ Myös IPCC tunnistaa yksityisen sektorin tärkeyden päästöjen vähentämisessä ja ilmastotoimien rahoittamisessa.²⁷

Vaikka ilmastonmuutos ja ihmisoikeudet liittyvät läheisesti yhteen, yrityksissä ihmisoikeus- ja ilmastotyötä tehdään usein toisistaan erillään. World Benchmark Alliance WBA on arvioinut yritysten ihmisoikeussuoriutumista kehittämänsä Corporate Human Rights Benchmark -metodologian avulla.²⁸ Se on myös arvioinut yritysten ilmastotoimia erillisen Assessing low-Carbon Transition (ACT) -metodologian avulla.²⁹ Esimerkiksi näiden kahden arvioinnin tulosten keskinäinen vertailu osoittaa omalta osaltaan, ettei yritysten suoriutumisen taso yhdessä välttämättä korreloi tai kerro mitään niiden suoriutumisesta toisessa.³⁰ Yritykset, jotka ovat ryhtyneet ilmastotoimiin eivät välttämättä ole kiinnittäneet lainkaan huomiota niiden toiminnan ihmisoikeusvaikutuksiin, ja vastaavasti toisinpäin. Jos yritykset eivät huomioi ilmastonmuutoksen vaikutuksia osana ihmisoikeuksia koskevaa asianmukaisen huolellisuuden prosessiaan vaarana on esimerkiksi se, että ne eivät osoita riittävästi resursseja ilmastonmuutoksen haitallisten ihmisoikeusvaikutusten ehkäisemiseen ja lieventämiseen omassa toiminnassaan ja arvoketjuissaan.

Tässä raportissa ilmastokriisin torjuntaa ja oikeudenmukaista siirtymää tarkastellaan yritysten ihmisoikeusvastuun näkökulmasta. Tarkastelussa hyödynnetään kansainvälisiä yritysvastuustandardeja, kuten YK:n yritystoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevia ohjaavia

24 *“Acknowledging that climate change is a common concern of humankind, Parties should, when taking action to address climate change, respect, promote and consider their respective obligations on human rights, the right to health, the rights of indigenous peoples, local communities, migrants, children, persons with disabilities and people in vulnerable situations and the right to development, as well as gender equality, empowerment of women and intergenerational equity.”* Pariisin sopimus, Esipuhe

25 *“Taking into account the imperatives of a just transition of the workforce and the creation of decent work and quality jobs in accordance with nationally defined development priorities.”* Pariisin sopimus, Esipuhe

26 Pariisin sopimus, artiklat 6, 4(b) ja 8(b)

27 IPCC, 2018, Global Warming of 1.5 °C: Summary for Policymakers, s. 23

28 Ks. lisätietoa Corporate Human Rights Benchmark, <https://www.worldbenchmarkingalliance.org/corporate-human-rights-benchmark/>. Suomessa valtioneuvosto on teettänyt selvityksen suomalaisyritysten ihmisoikeussuoriutumisesta. Selvitys perustuu CHRb-metodologiaan. Ks. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-065-3>

29 Ks. lisätietoa Climate and Energy Benchmark, <https://www.worldbenchmarkingalliance.org/climate-and-energy-benchmark/>. Ks myös <https://actinitiative.org/resources-2/>

30 WBA, 2021, Assessing a just transition – measuring the decarbonisation and energy transformation that leaves no one behind, s. 9–10, saatavilla osoitteessa: <https://assets.worldbenchmarkingalliance.org/app/uploads/2021/02/Just-transition-Approach-Report-February-2021.pdf>

periaatteita (YK-periaatteet³¹) ja OECD:n toimintaohjeita monikansallisille yrityksille (OECD:n toimintaohjeet³²), sekä esimerkkejä ilmasto-oikeudenkäynneistä. Yritysten vastuu ihmisoikeuksista on määritelty vuonna 2011 hyväksytyissä YK-periaatteissa. YK-periaatteiden hyväksymisen jälkeen OECD:n toimintaohjeet päivitettiin, ja niihin lisättiin uusi ihmisoikeuksia koskeva luku, joka on yhtenevä YK-periaatteiden kanssa. Vaikka kummasakaan ei lainkaan mainita ilmastonmuutosta, on niistä johdettavissa työkaluja yritysten ihmisoikeusperusteiseen ilmastotyöhön. OECD on myös julkaissut asianmukaisen huolellisuuden ohjeet, jotka auttavat yrityksiä jalkauttamaan toimintaohjeet käytäntöön.³³

Yritysten ihmisoikeusperusteista ilmastovastuuta tarkasteltaessa on hyödyllistä erottaa toisistaan yhtäältä yritysten vastuu ilmastonmuutoksesta ja sen haitallisista ihmisoikeusvaikutuksista (luku 2) ja toisaalta yritysten vastuu omien ilmastotoimiensa ihmisoikeusvaikutuksista ja oikeudenmukaisesta siirtymästä vähähiiliseen talouteen (luku 3). Em. yritys vastuustandardien mukainen ihmisoikeuksia koskeva asianmukaisen huolellisuuden prosessi tarjoaa pitkälti suoraan soveltuvia työkaluja ilmastotoimiin liittyvien ihmisoikeusriskien hallintaan. Tämän lisäksi ihmisoikeuksia koskevan asianmukaisen huolellisuuden tilannesidonnaisuudesta johtuen yritykset joutuvat huomioimaan ilmastonmuutoksen vaikutukset huolellisuusvelvoiteprosesseissaan siitä huolimatta, kuka päästöt on aiheuttanut. Yritykset joutuvat esimerkiksi toimialasta riippuen varmistamaan, että työpaikoilla lämpötilat eivät nouse terveydelle haitallisen korkeiksi, varautumaan merenpinnan nousuun tai muutoksiin kasvitautilien levinnäisyydessä.³⁴

Sen sijaan esimerkiksi YK:n yritystoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevan työryhmän puheenjohtaja Surya Deva on huomauttanut, että ilmastonmuutoksen haitallisia vaikutuksia koskeva ihmisoikeusperusteinen asianmukainen huolellisuus eroaa ihmisoikeuksia koskevasta asianmukaisesta huolellisuudesta muun muassa ilmastonmuutoksen vaikutusten kollektiivisen luonteen takia.³⁵ Yritys vastuustandardien mukainen ihmisoikeuksia koskeva asianmukainen huolellisuus esimerkiksi edellyttää, että yritysten on tunnistettava mahdollisten haitallisten vaikutusten kohteena olevat sidosryhmät, ja kuultava niitä

31 YK:n yritystoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet ovat saatavilla suomeksi osoitteessa: https://tem.fi/documents/1410877/2870803/Yrityksiä+ja+ihmisoikeuksia+koskevat+ohjaavat+periaatteet_su.pdf/ba12d115-4b4d-47e8-a94c-af07956a032a/Yrityksiä+ja+ihmisoikeuksia+koskevat+ohjaavat+periaatteet_su.pdf

32 OECD:n toimintaohjeet monikansallisille yrityksille, Vuoden 2011 tarkistus ovat saatavilla suomeksi osoitteessa: <https://tem.fi/documents/1410877/2870803/OECDn+toimintaohjeet+monikansallisille+yrityksille.pdf/2e3aa906-8cd6-4151-b24f-1588c079dda4/OECDn+toimintaohjeet+monikansallisille+yrityksille.pdf>

33 OECD:n asianmukaisen huolellisuuden ohjeet vastuulliseen liiketoimintaan ovat saatavilla suomeksi osoitteessa: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161430/TEM_oppaat_5_2019_OECDn_asianmukaisen_huolellisuuden_ohjeet_04032019.pdf?sequence=1&isAllowed=y

34 Ks. esim. IHRB, 2020, Just Transitions for All – Business, Human Rights, and Climate Action, saatavilla osoitteessa: <https://www.ihrb.org/focus-areas/just-transitions/report-just-transitions-for-all> (viitattu 9.9.2021)

35 Deva S., 7.5.2021, Climate Change: Looking beyond human rights due diligence?, Nova Centre on Business, Human Rights and the Environment Blog, saatavilla osoitteessa: <https://novabhre.novalaw.unl.pt/climate-change-looking-beyond-human-rights-due-diligence/> (viitattu 22.10.2021)

mielekkäällä tavalla osana prosessia.³⁶ Edelleen yritysten on korjattava toteutuneet haitalliset ihmisoikeusvaikutukset niiden uhreille (luku 4). Kuten edellä on todettu, ilmastonmuutoksen kontekstissa vaikutusten kohteena on kuitenkin potentiaalisesti koko ihmiskunta sekä tulevat sukupolvet, mikä tekee vaikutusten kohteena olevien sidosryhmien kuulemisesta ja haitallisten vaikutusten korjaamisesta uhreille käytännössä yksittäisille yrityksille mahdotonta. Lisäksi ilmastonmuutoksen haitallisten vaikutusten tunnistaminen edellyttää usein tieteellistä tietoa, minkä kerryttämiseen suurimmalla osalla yrityksillä ei ole tarvittavia resursseja. Edelleen haasteellista on hahmottaa yksittäisen yrityksen vastuuta ilmastonmuutoksesta ja sen haitallisista ihmisoikeusvaikutuksista kun otetaan huomioon, että myös kaikkien muiden toimijoiden päästöillä on ilmastoja lämmittävää vaikutusta. Devan johtama YK:n alainen työryhmä valmistelee kattavaa julkaisua YK-periaatteiden soveltamisesta ilmastonmuutoksen kontekstissa.³⁷ Julkaisu ei ollut vielä tätä raporttia kirjoitettaessa saatavilla.

1.1 Ihmisoikeudet ilmastonmuutoksen torjuntaa ohjaavana sitovana normina

Ilmasto-oikeudenkäynnit (*climate litigation*) ovat oikeudellinen keino vaatia valtioilta tai yrityksiltä vastuunkantoa ilmastonmuutoksen torjumiseksi, ja ne ovat merkittäväällä tavalla selventäneet ilmastonmuutokseen liittyviä ihmisoikeussopimuksista ja -standardeista nousevia vastuukysymyksiä.³⁸

YK:n ympäristöohjelman mukaan ilmasto-oikeudenkäyntien määrä on kasvanut voimakkaasti viimeisen neljän vuoden aikana, ja ilmastokanteita oli vuoden 2021 vaihteessa vireillä yhteensä yli 1 500 lähes 40 maassa.³⁹ Kanteista yli kaksi kolmasosaa oli vireillä Yhdysvalloissa. Osa ilmasto-oikeudenkäynneistä on ollut esimerkiksi yritysten julkishallintoa vastaan nostamia kanteita, joiden avulla yritykset ovat pyrkineet hakemaan muutoksia itselleen epäedullisiksi kokemiinsa viranomaispäätöksiin. Ilmasto-oikeudenkäynneissä on kuitenkin enenevästi ollut myös kyse siitä, että kantaja (kuten yksi tai useampi kansa-

36 YK:n yritystoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet, periaatteet 18 ja 20. Jos vaikutusten kohteena olevien sidosryhmien kuuleminen mielekkäällä tavalla ei ole mahdollista, yritysten on YK-periaatteiden mukaan harkittava kohtuullisia vaihtoehtoja, kuten uskottavien ja riippumattomien asiantuntijoiden käyttöä, ml. ihmisoikeuspuolustajat ja kansalaisjärjestöt. Ilmastonmuutoksen kontekstissa tällaisia asiantuntijoita voivat olla esimerkiksi ilmastopaneelit, jotka ilmentävät parasta saatavilla olevaa ilmastotiedettä ja tieteellistä konsensusta ilmastonmuutoksesta ja sen vaikutuksista.

37 Ks. lisätietoa <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/Climate-Change-and-the-UNGPs.aspx>

38 Setzer J. ja Byrnes R., 2020, Global trends in climate change litigation: 2020 snapshot, s. 7, saatavilla osoitteessa: https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/wp-content/uploads/2020/07/Global-trends-in-climate-change-litigation_2020-snapshot.pdf

39 UNEP, 2021, Global Climate Litigation Report: 2020 Status Review, s. 9, saatavilla osoitteessa: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/34818/GCLR.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (viitattu 9.9.2021). Ilmasto-oikeudenkäyntien mahdollisuudesta Suomessa ks. esim. Selvenius-Hurme L., 2019, Ilmastopolitiikka oikeudenkäynnin kohteena – onko valtion ilmastotoimien riittävyys mahdollista saattaa tuomioistuimen arvioitavaksi hallintoriitana? Oikeus 1/2019, s. 67–78

laisjärjestö tai joukko yksityishenkilöitä) katsoo, että vastaajan (kuten valtioiden tai yritysten) toimenpiteet ilmastomuutoksen torjumiseksi eivät ole tavalla tai toisella riittäviä. Näillä niin sanotuilla strategisilla kanteilla (*strategic litigation*) on pyritty paitsi velvoittamaan vastaaja entistä kunnianhimoisempiin ilmastotoimiin myös yleisemmin edistämään yhteiskunnallista tietoisuutta ja keskustelua aiheesta sekä määrittämään esimerkiksi yritysten ilmastovastuuta. Kanteilla on myös haastettu viherpesua ja pyritty pysäyttämään esimerkiksi korkeapäästöisiä uusia kaivoshankkeita tai suunnitelmia rakentaa uusia lentokenttiä. Osaan kanteista on liittynyt myös vaateita vahingonkorvauksesta. Samankaltaisia tavoitteita on pyritty edistämään myös OECD:n toimintaohjeiden toimeenpanoa valvoville kansallisille yhteyselimille tehdyillä valituksilla (ks. lisää luku 2.1).

Samalla kun ilmastokanteiden määrä on kasvanut voimakkaasti, ne myös nojaavat enenevässä määrin ihmisoikeusargumentteihin. "Ihmisoikeuskäänne" ilmasto-oikeudenkäyntien historiassa sai alkunsa *Urgenda Foundation v. Netherlands* -jutusta. Siinä Haagin alueellinen tuomioistuin katsoi kesällä 2015, että Alankomaiden on kannettava varovaisuusperiaatteen mukaisesti, ja siitä huolimatta, että sen päästöt ovat suhteellisen pienet, vastuu "omasta oikeudenmukaisesta osuudestaan" kasvihuonekaasupäästöjä. Tuomioistuin määräsi Alankomaat vähentämään päästöjään vähintään 25 prosentilla vuoden 1990 tasoon nähden vuoden 2020 loppuun mennessä sen aikaisen ilmastotieteen ja Kioton pöytäkirjan⁴⁰ mukaisesti. Tuomioistuimen mukaan valtion vastuu perustuu sen kykyyn vaikuttaa Alankomaiden kollektiivisten päästöjen tasoon, ja eri toimijoiden yhteiseen mutta osin myös itsenäiseen vastuuseen ilmastomuutoksesta ja sen vaikutuksista.⁴¹ Valitustuomioistuin vahvisti alueellisen tuomioistuimen antaman tuomion. Lisäksi se katsoi Euroopan ihmisoikeussopimuksen nojalla, että Alankomaiden toimet ilmastokriisin torjumiseksi ovat riittämättömiä ja muodostavat peruuttamattoman uhkan ekosysteemeille ja nykyisten sukupolvien ihmisoikeuksille elämään ja yksityis- ja perhe-elämään⁴², jotka kuuluvat valtioiden suojeluvelvoitteen piiriin. Tuomio sai lainvoiman Alankomaiden korkeimman oikeuden käsittelyn jälkeen joulukuussa 2019.⁴³

40 Kioton pöytäkirja on saatavilla suomeksi osoitteessa https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/2005/20050013/20050013_2

41 Haagin alueellinen tuomioistuin, 24.6.2015, C/09/456689 / HA ZA 13-1396 (English translation), kohdat 4.66–4.70, saatavilla osoitteessa: <https://www.urgenda.nl/wp-content/uploads/VerdictDistrictCourt-UrgendaVStaat-24.06.2015.pdf>. Ks. myös esim. Macchi, C., 2021, The Climate Change Dimension of Business and Human Rights: The Gradual Consolidation of a Concept of 'Climate Due Diligence'. *Business and Human Rights Journal*, 6(1), s. 93–119, saatavilla osoitteessa: <https://doi.org/10.1017/bhj.2020.25>

42 Euroopan ihmisoikeussopimus, artikkelit 2 ja 8, saatavilla suomeksi osoitteessa: <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1999/19990063#idp446540224>

43 Alankomaiden korkein oikeus, 20.12.2019, Dutch State to reduce greenhouse gas emissions by 25% by the end of 2020, <https://www.hogeraad.nl/actueel/nieuwsoverzicht/2019/december/dutch-state-case-reduce-greenhouse-gas-emissions/> (viitattu 28.9.2021). Ks. myös Alankomaiden hallitus, Climate policy, <https://www.government.nl/topics/climate-change/climate-policy> ja Urgenda Foundation, Co2-reduction plan: 25% in 2020, <https://www.urgenda.nl/en/themas/climate-case/dutch-implementation-plan/>

YK:n ihmisoikeusvaltuutettu on kutsunut Urgenda-tuomiota virstanpylvääksi, joka avaisi ovet valtioiden ihmisoikeusvelvoitteisiin perustuville ilmastokanteille muualla maailmassa.⁴⁴ Näin on myös tapahtunut. Samantapaisia kanteita, joiden keskiössä on valtioiden velvollisuus suojella ihmisoikeuksia ilmastonmuutoksen haitallisilta vaikutuksilta, on nostettu paitsi kansallisella tasolla useissa eri maissa, kuten Irlannissa, Ranskassa, Belgiassa, Ruotsissa, Sveitsissä, Saksassa, Yhdysvalloissa, Kanadassa, Perussa ja Etelä-Koreassa, myös koko EU:ta⁴⁵ vastaan. Lisäksi myös Suomea ja 32 muuta Euroopan neuvoston⁴⁶ jäsenmaata (*Council of Europe*) vastaan on nostettu ihmisoikeusargumentteihin nojautuva ilmastokanne. Siinä kantajina ovat portugalilaiset nuoret, jotka syyttävät valtioita ilmastonmuutoksen oikeuksille elämään ja yksityis- ja perhe-elämään muodostaman uhkan lisäksi myös ikäyrjinnästä. Perusteena on se, että nuoret ja tulevat sukupolvet joutuvat elämään ilmastonmuutoksen ajan myötä pahenevien haitallisten vaikutusten kanssa muita pidempään. Kanteen oikeuskäsittely on vielä kesken. Kanteen keskeisenä strategisena tavoitteena on päivittää oikeudellista tulkintaa valtioiden ”oikeudenmukaisesta osuudesta” päästövähennyksistä vastaamaan ajantasaista ilmastotiedettä ja kansainvälisoikeudellisia yhteisvastuun periaatteita (*Guiding Principles on Shared Responsibility in International Law*) siten, että eri valtioiden toimenpiteiden yhteenlaskettu vaikutus riittäisi rajaamaan maapallon lämpenemisen 1,5 asteeseen.⁴⁷ Urgenda-oikeudenkäynti on vaikuttanut myös yrityksiä, kuten Royal Dutch Shelliä, vastaan nostettuihin kanteisiin (ks. luku 2.2).

Ihmisoikeusargumentteihin nojaavat ilmasto-oikeudenkäynnit ovat Alankomaiden lisäksi olleet menestyksekkäitä myös esimerkiksi Saksassa⁴⁸ ja Belgiassa⁴⁹. Silloinkin kun tuomioistuimet ovat päätöksissään vahvistaneet ilmastonmuutoksen olevan uhka ihmisoikeuksille ja/tai valtioiden ilmastotoimien olevan riittämättömiä niiden ihmisoikeuksia koskevan suojelovelvoitteen täyttämiseksi, eivät tuomioistuimet kuitenkaan yleensä ole määränneet valtioille konkreettisia päästövähennystavoitteita Urgenda-juttua lukuunottamatta. Tämä johtuu tyypillisesti siitä, että ne ovat katsoneet konkreettisten päästövähennystavoitteiden asettamisen ja niiden edellyttämistä toimenpiteistä päättämisen kuuluvan poliitikoille ja lainsäätäjien toimivaltaan.⁵⁰

44 OHCHR, 20.12.2019, Bachelet welcomes top court’s landmark decision to protect human rights from climate change, <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25450&LangID=E> (viitattu 28.9.2021)

45 Ks. lisätietoa <https://peoplesclimatecase.caneurope.org>. Tässä tapauksessa Euroopan unionin tuomioistuin tunnusti ilmastonmuutoksen vaikutuksen ihmisiin, mutta jätti kanteen EU:ta vastaan tutkimatta.

46 Euroopan neuvoston jäsenmaat ovat allekirjoittaneet Euroopan ihmisoikeussopimuksen (Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi), jonka täytäntöönpanoa valvoo Euroopan ihmisoikeustuomioistuin. Ks. lisätietoa <https://www.coe.int/fi/web/about-us/who-we-are>

47 Ks. lisätietoa <https://youth4climatejustice.org>

48 Ks. lisätietoa <https://www.germanwatch.org/en/constitutional-complaint>

49 Ks. lisätietoa <https://www.klimaatzaak.eu/en>

50 Ks. esim. Liston, G., 2020, Enhancing the efficacy of climate change litigation: how to resolve the ‘fair share question’ in the context of international human rights law, *Cambridge International Law Journal*, 9(2), 241–263, saatavilla osoitteessa: <https://doi.org/10.4337/cilj.2020.02.07>. Ks. myös UNEP, 2021, *Global Climate Litigation Report: 2020 Status Review*, s. 37–40

Suurin osa strategisista ilmasto-oikeudenkäynneistä ei kuitenkaan ole menestynyt. Niiden yleisesti kohtaamat haasteet ovat liittyneet muun muassa kanneoikeuden ja/tai syy-yhteyden osoittamiseen. Syy-yhteys voi olla kanteen luonteesta riippuen tarpeen osoittaa esimerkiksi yksittäisen toimijan, kuten yrityksen, päästöjen ja ilmastonmuutoksen välillä ja/tai ilmastonmuutoksen vaikutusten, kuten sään ääri-ilmiöiden, ja kantajan kärsimän vahingon välillä. Näiltä osin nopeasti kehittyvä, päästöt niistä aiheutuviin seurauksiin kytkevä attribuutiotiede tulee parantamaan ilmastokanteiden menestymismahdollisuuksia jo lähitulevaisuudessa (ks. myös luku 4).⁵¹

2. Yritysten vastuu kunnioittaa ihmisoikeuksia kattaa vaikutukset ilmastoon

– Vallitsevan laajan kansainvälisen konsensuksen mukaan jokaisen yrityksen on itsenäisesti pyrittävä saavuttamaan nettonolla vuoteen 2050 mennessä.

Haagin alueellinen tuomioistuin, 26.5.2021⁵²

Yritysten vastuu kunnioittaa ihmisoikeuksia on määritelty kansainvälisissä yritysvastuustandardeissa, joista YK:n yritystoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet ovat kaikkein tärkein. Ihmisoikeuksien kunnioittaminen tarkoittaa pidättäytymistä loukkaamasta ihmisoikeuksia tai puuttumasta niistä nauttimiseen. Yritysten ihmisoikeusvastuussa on vastaavasti ensisijaisesti kyse haitallisten ihmisoikeusvaikutusten ennaltaehkäisemisestä. Haitalliset ihmisoikeusvaikutukset poistavat tai heikentävät yksilön mahdollisuutta nauttia omista ihmisoikeuksistaan. YK:n ihmisoikeusvaltuutetun toimisto on tarkentanut, että yritysten vastuu kunnioittaa ihmisoikeuksia kattaa myös kasvihuonekaasupäästöt sekä ilmaa, vesistöjä tai maaperää saastuttavan toiminnan ja metsäkadon, joista on haitallisia vaikutuksia ihmiselämälle ja terveydelle, ekosysteemeille ja luonnon monimuotoisuudelle.⁵³

51 Ks. esim. Stuart-Smith R.F., Otto F.E.L., Saad A.I. et al., 2021, Filling the evidentiary gap in climate litigation. Nat. Clim. Chang. 11, 651–655, saatavilla osoitteessa: <https://doi.org/10.1038/s41558-021-01086-7> ja UNEP, 2021, Global Climate Litigation Report: 2020 Status Review, s. 44

52 *“In light of the broad international consensus that each company must independently work towards achieving net zero emissions by 2050, [Royal Dutch Shell] may be expected to do its part.”* Haagin alueellisen tuomioistuimen päätös jutussa Milieudefensie et al. v. Royal Dutch Shell, kohta 4.4.36, saatavilla osoitteessa: <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBDHA:2021:5339>

53 OHCHR, Fact Sheet No. 38 – Frequently Asked Questions on Human Rights and Climate Change, s. 36

YK-periaatteiden mukaan yrityksillä on vastuu kunnioittaa kaikkia kansainvälisesti tunnustettuja ihmisoikeuksia, jotka on määritelty muun muassa ihmisoikeuksia koskevissa kansainvälisissä perusasiakirjoissa ja Kansainvälisen työjärjestö ILO:n julistuksessa työelämän perusperiaatteista ja -oikeuksista. Tämän lisäksi yritysten voi olla tarpeen olosuhteista riippuen ottaa huomioon myös muissa asiakirjoissa määritellyt normeja.⁵⁴ Ilmastonmuutoksen kontekstissa Pariisin sopimus on keskeinen kansainvälinen asiakirja, joka yritysten on näin ollen huomioitava osana huolellisuusvelvoiteprosessiaan. Lisäksi kokonaisvaltainen lähestymistapa asianmukaiseen huolellisuuteen ilmastonmuutoksen kontekstissa edellyttää keskeisten ympäristöoikeudellisten periaatteiden, kuten varovaisuusperiaatteen, huomioon ottamista, kuten myös em. Urgenda-oikeudenkäynti on omalta osaltaan vahvistanut (ks. luku 1.1).⁵⁵

Vastuu kunnioittaa ihmisoikeuksia koskee kaikkia yrityksiä ja kattaa paitsi yritysten oman toiminnan myös niiden koko arvoketjun. Yritysten vastuun kantamiseksi tekemien toimenpiteiden mittasuhteet ja kattavuus voivat kuitenkin vaihdella yritysten koon, toimialan, toimintaympäristön, omistajuuden, yritysrakenteen ja haitallisten ihmisoikeusvaikutusten vakavuuden mukaisesti.⁵⁶

Myös YK:n ihmisoikeuksien ja ympäristön erityisraportoija David Boydin mukaan yritysten pääasialliset velvollisuudet ilmastonmuutokseen liittyen ovat vähentää kasvihuonekaasupäästöjä sekä yritysten omassa toiminnassa että niiden tuotteissa ja palveluissa, minimoida päästöt niiden arvoketjuissa, julkistaa tietoa niiden koko hiilijalanjäljestä, alttiudesta ilmastonmuutoksen vaikutuksille (*climate vulnerability*) ja arvonsa menettävistä sijoituskohteista (*stranded assets*), sekä varmistaa, että yritystoiminnasta aiheutuvien ihmisoikeusloukkausten uhreilla on pääsy tehokkaiden korjaavien toimenpiteiden piiriin. Lisäksi Boyd on korostanut, että yritysten tulee tukea tehokkaita ilmastotoimia ajavaa politiikkaa ja pitäytyä jarruttamasta toimenpiteitä ilmastonmuutoksen hillitsemiseksi.⁵⁷

Kansainvälisten yritysvastuustandardien mukaan yritykset voivat olla osallisina haitallisiin ihmisoikeusvaikutuksiin joko aiheuttamalla (*cause*) tai myötävaikuttamalla niiden aiheutumiseen (*contribute*) tai linkittymällä niihin (*linked to*). Kirjallisuudessa on tunnustettu tarve lisäkeskustelulle sen hahmottamiseksi, miten yritysten osallisuutta ilmastonmuutokseen ja sen haitallisiin ihmisoikeusvaikutuksiin voitaisiin määritellä em. kehikossa.⁵⁸ OECD:n asianmukaisen huolellisuuden ohjeiden mukaan jotta yrityksen osallisuus haitalliseen

54 YK:n yritystoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet, periaate 12

55 Ks. esim. Macchi, C., 2021, The Climate Change Dimension of Business and Human Rights

56 YK:n yritystoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet, periaate 14

57 YK:n ihmisoikeuksien ja ympäristön erityisraportoija, 15.7.2019, Report (UN Doc. A/74/161), kohta 72

58 Ks. esim. Birchall D., 2019, Irremediable impacts and unaccountable contributors: the possibility of a trust fund for victims to remedy large-scale human rights impacts, Australian Journal of Human Rights, 25:3, s. 428-447, saatavilla osoitteessa: <https://doi.org/10.1080/1323238X.2019.1687191>.

vaikutukseen katsottaisiin myötävaikuttamiseksi, myötävaikutuksen on oltava ”merkittävä”, eli ”ei vähäistä” tai ”merkityksetöntä”.⁵⁹ Tämän valossa vähintään korkeapäästöisten yritysten osallisuutta ilmastonmuutokseen voidaan suoraan pitää myötävaikuttamisena. Esimerkiksi vuonna 2017 julkaistun selvityksen mukaan vain sadan fossiilisia polttoaineita tuottavan yrityksen (nk. *carbon majors*, eli hiilijätit) oman toiminnan ja niiden arvoketjujen kasvihuonekaasupäästöt kattavat yli 70 prosenttia kaikista vuoden 1988 jälkeisistä teollisista kasvihuonekaasupäästöistä.⁶⁰ Yritysvastuustandardien mukaan silloin kun yritys myötävaikuttaa haitallisten ihmisoikeusvaikutusten aiheutumiseen, sen on ensijaisesti ryhdyttävä toimiin myötävaikuttamisen lopettamiseksi tai ehkäisemiseksi, lievennettävä jäljelle jääviä haitallisia vaikutuksia niin paljon kuin mahdollista (ks. luku 2.3) ja osallistuttava sellaisten haitallisten vaikutusten korjaamiseen, joiden aiheuttamiseen se on myötävaikuttanut (ks. luku 4). Etenkin korkeapäästöisten yritysten kohdalla tämä tarkoittaa paitsi päästövähennyksiä myös merkittäviä muutoksia niiden strategiaan ja liiketoimintamalliin, ja voi myös edellyttää vetäytymistä paljon saastuttavasta toiminnasta tai liiketoimintasuhteesta.

Yritykset voivat myötävaikuttaa haitallisen vaikutuksen aiheutumiseen paitsi omalla toiminnallaan myös muiden toimijoiden kuten liiketoimintasuhteidensa kautta, ml. asiakassuhteet.⁶¹ Esimerkiksi terästä valmistavan yrityksen voidaan ajatella myötävaikuttavan ilmastonmuutoksen aiheutumiseen omalla toiminnallaan, sillä teräksen tuotannosta aiheutuvat kasvihuonekaasupäästöt ovat merkittäviä. Toisaalta vaikkapa fossiilisia polttoaineita valmistavat yritykset myötävaikuttavat ilmastonmuutoksen aiheutumiseen pääasiallisesti asiakassuhteidensa välityksellä, eli niiden valmistamien tuotteiden loppukäytöstä aiheutuvien päästöjen kautta.

Sekä OECD:n että YK:n ihmisoikeusvaltuutetun toimiston⁶² mukaan myötävaikuttaminen ja linkittyminen tulee nähdä jatkumona, jolloin linkittyminen voi muuttua myötävaikuttamiseksi, jos haitalliset vaikutukset ovat olleet ennakoitavissa ja yritys ei ole ryhtynyt tilanteen edellyttämiin asianmukaisiin toimenpiteisiin haitallisten vaikutusten ehkäisemiseksi tai lieventämiseksi.

59 OECD:n asianmukaisen huolellisuuden ohjeet vastuulliseen liiketoimintaan, K29

60 CDP, Carbon Majors Report 2017, saatavilla osoitteessa: <https://b8f65cb373b1b7b15feb-c70d8ead6ced550b4d987d7c-03fcd1d.ssl.cf3.rackcdn.com/cms/reports/documents/000/002/327/original/Carbon-Majors-Report-2017.pdf>. Ks. myös Heede R., 2014, Tracing anthropogenic carbon dioxide and methane emissions to fossil fuel and cement producers, 1854–2010, saatavilla osoitteessa: https://www.researchgate.net/publication/259634408_Tracing_anthropogenic_carbon_dioxide_and_methane_emissions_to_fossil_fuel_and_cement_producers_1854-2010

61 OHCHR, 2012, Yritysten vastuu kunnioittaa ihmisoikeuksia: Tulkintaopas, K9, saatavilla suomeksi osoitteessa: <https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/yritysvastuu/yk-n-yrityksia-ja-ihmisoikeuksia/>

62 OHCHR response to request from BankTrack for advice regarding the application of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights in the context of the banking sector, saatavilla osoitteessa: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/InterpretationGuidingPrinciples.pdf>. Ks. myös Ruggie, J., 2017, Comments on Thun Group of Banks Discussion Paper on the Implications of UN Guiding Principles 13 & 17 In a Corporate and Investment Banking Context, saatavilla osoitteessa: https://www.ihrb.org/uploads/submissions/John_Ruggie_Comments_Thun_Banks_Feb_2017.pdf

Kuten edellä on todettu, yritysten vastuun kantamiseksi tekemien toimenpiteiden mittasuhteet ja kattavuus riippuvat paitsi yritysten koosta ja toimialasta myös muun muassa haitallisten vaikutusten vakavuudesta. Vaikutusten vakavuus puolestaan määräytyy niiden mittasuhteiden, laajuuden ja peruuttamattomuuden perusteella. Ottaen huomioon, että ilmastonmuutos uhkaa useita ihmisoikeuksia (ks. luku 1), ja että sen ennakoitavissa olevat haitalliset ihmisoikeusvaikutukset ovat paitsi laajasti tiedossa myös ainakin osittain peruuttamattomia, on selvää, ettei yritys voi jättää huomioimatta sen vaikutuksia maapallon lämpenemiseen sen kasvihuonekaasupäästöjen suhteellisen pienuuden takia. Käytännössä kaikkien yritysten toimintaan liittyy jonkinlaisia kasvihuonekaasupäästöjä, ja kaikilla päästöillä on vaikutusta maapallon lämpenemiseen ja sitä kautta ilmastonmuutoksen haitallisiin ihmisoikeusvaikutuksiin. Ihmisen aiheuttama maapallon lämpeneminen loppuu vasta kun ihmisperäiset nettokasvihuonekaasupäästöt ilmakehään loppuvat. Vaikka maapallon lämpeneminen aiheutuu monen toimijan päästöjen yhteisvaikutuksesta, laajan kansainvälisen konsensuksen mukaan yritysten on kannettava vastuu ”omasta osuudesta” ja vähennettävä päästöjään ajantasaisen ilmastotieteen mukaisesti (ks. myös luku 2.2).⁶³ Toisin sanoen, myös suhteellisen pienipäästöisten yritysten on ryhdyttävä ilmastonmuutosta ja sen haitallisia vaikutuksia ehkäiseviin toimenpiteisiin.

YK-periaatteiden valossa yritysten on myös priorisoitava toimenpiteet ilmastonmuutoksen hillitsemiseksi. Niiden mukaan jos yritysten on asetettava toimenpiteet haitallisiin ihmisoikeusriskeihin tai -vaikutuksiin puuttumiseksi tärkeysjärjestykseen, niiden on ensisijaisesti puututtava kaikkiin vakavimpiin vaikutuksiin.⁶⁴

Sekä OECD:n kansalliset yhteyselimet (ks. luku 2.1) että ilmasto-oikeudenkäynnit (ks. luku 2.2) ovat vahvistaneet, että yritysten päästövähennystavoitteiden tulee olla linjassa Pariisin sopimuksen kanssa ja kattaa paitsi niiden oman toiminnan myös niiden arvoketjujen päästöt. Kuten luvussa 1 käy ilmi, Pariisin sopimuksen tavoitteista pyrkimys rajoittaa maapallon lämpeneminen 1,5 asteeseen on ilmastonmuutoksen haitallisten vaikutusten kannalta turvallisempi. Sen saavuttaminen edellyttää kasvihuonekaasujen ripeää vähentämistä ja globaalia hiilineutraaliutta vuoteen 2050 mennessä. Tämä tarkoittaa, että myös yritysten tulee sitoutua 1,5 asteen tavoitteeseen ja saavuttaa niin sanottu nettonolla (ks. tekstilaatikko *Nettonolla ja päästöjen kompensointi*, s. 18) mahdollisimman nopeasti ja viimeistään vuoteen 2050 mennessä. Jotta nettonollatavoitteet olisivat uskottavia, niille on asetettava 1,5 asteen tavoitetta vastaavat ja ajantasaisen ilmastotieteen⁶⁵ mukaiset, riittävän lyhyen aikavälin välitavoitteet, joiden toteutumista on myös seurattava.

63 Hale T. ja Oxford Net Zero, 2020, Mapping of current practices around net zero targets, saatavilla osoitteessa: <https://www.bsg.ox.ac.uk/research/research-and-policy-updates/thomas-hales-research-cited-historic-ruling-shells-emissions> (viitattu 30.9.2021)

64 YK:n yritystoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet, periaate 24

65 Kansainväliset aloitteet, kuten Science Based Targets, auttavat yrityksiä määrittämään ilmastotieteenmukaisia päästövähennystavoitteita. Science Based Targets -aloite on myös määritellyt ilmastotieteen mukaisia päästövähennyspolkuja eri toimialoille, joita yritykset voivat hyödyntää asettaessaan omia tavoitteitaan. Ks. lisätietoa <https://sciencebasedtargets.org/sectors>

Kansainväliset kansalaisjärjestöt ovat ehdottaneet, että EU:ssa⁶⁶ parhaillaan valmisteilla olevaan ihmisoikeuksia ja ympäristöä koskevaan yritys vastuulakiin sisällytettäisiin kriteerit yritysten päästövähennystavoitteille sekä tarvittavat säännökset sen varmistamiseksi, että ne ovat linjassa 1,5 asteen tavoitteen kanssa.⁶⁷ Lakiin kirjattu velvoite selkeyttäisi pitkän aikavälin näkymiä ja lisäisi yritysten investointi- ja oikeusvarmuutta. Yritysten tulee kuitenkin toimia jo ennen sitovaa lainsäädäntöä, sillä YK-periaatteiden mukaan yritysten vastuu kunnioittaa ihmisoikeuksia on valtioista (ja muista toimijoista) riippumaton, itsenäinen vastuu.

66 Ks. lisätietoa https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12548-Sustainable-corporate-governance_en

67 Ks. esim. European Coalition for Corporate Justice et al., 2021, Putting the Environment in Human Rights and Environmental Due Diligence, saatavilla osoitteessa: <https://corporatejustice.org/wp-content/uploads/2021/05/Putting-the-Environment-in-Human-Rights-and-Environmental-Due-Diligence.pdf>

Nettonolla ja päästöjen kompensointi

Vaikka sanat nettonolla ja hiilineutraali tarkoittavat molemmat tilannetta, jossa vaikutus ilmakehään on neutraloitu, ovat termien käytännön merkitykset eriytyneet kun puhutaan yritysten ilmastotavoitteista. Hiilineutraaliudella tarkoitetaan usein tilannetta, jossa jokin osa tuotteen tai organisaation nykyisistä hiilidioksidipäästöistä on kompensoitu. Nettonolla on puolestaan vakiintumassa määritelmäksi koko organisaatiota tai tuotteen arvoketjua koskevalle ilmastotavoitteelle, joka kattaa hiilidioksidin lisäksi muutkin kasvihuonekaasut. Nettonollatavoitteen saavuttaminen edellyttää ilmastotieteen mukaisten päästövähennysten tekemistä ja jäljelle jääviä päästöjä vastaavan kasvihuonekaasumäärän poistamista ilmakehästä ihmisperäisillä toimilla.⁶⁸

YK-periaatteiden mukaan yritykset eivät voi korvata ihmisoikeuksien kunnioittamatta jättämisestä osana liiketoimintaansa tekemällä muita sitoumuksia tai ryhtymällä muihin toimenpiteisiin ”vaikka nämä olisivatkin toivottavia.”⁶⁹ Tämän on joskus tulkittu tarkoittavan sitä, että yritykset eivät voi kantaa vastuuta kasvihuonekaasupäästöistään kompensoimalla niitä.⁷⁰ Kasvihuonekaasupäästöjä ei kuitenkaan voi suoraan rinnastaa paikallisiin yritystoiminnan ihmisoikeusvaikutuksiin, sillä kasvihuonekaasut leviävät maapallon ilmakehään aiheuttaen globaaleja vaikutuksia. Siinä missä yritys ei voi korjata arvoketjuissaan esiintyvää lapsityövoimaa Ghanassa rakentamalla kouluja Nigeriassa, se voi nollata ilmakehään päästämänsä kasvihuonekaasun aiheuttamat vaikutukset sitomalla vastaavan määrän kasvihuonekaasuja pois ilmakehästä jossain toisaalla.

Kompensaatioiden hyväksyttävyyttä arvioitaessa on tarkasteltava myös päästövähennysten aiheuttamia ihmisoikeusvaikutuksia. Äkillinen fossiilisiin energialähteisiin perustuvan sähkön tai lämmöntuotannon alasajo voisi ilman hallittua siirtymää johtaa haitallisiin ihmisoikeusvaikutuksiin. Tästä johtuen Finnwatch katsoo, että päästökompensaatio on tapa, jolla yritysten tulee päästövähennysten ja yritystoimintaan kuuluvien nielujen lisäämisen jälkeen kantaa vastuutaan, mutta vain siltä osin kuin toiminnasta suoraan tai epäsuorasti aiheutuvien päästöjen vähentäminen on lyhyellä aikavälillä mahdotonta. Kompensaation tulee täyttää laadukkaan kompensaation kriteerit. Näitä ovat lisäisyys, mitattavuus, ajoitus, pysyvyys, vuodon ja kaksoislaskennan välttäminen, valvonta ja läpinäkyvyys sekä ihmisoikeuksien kunnioittaminen ja haitallisten ympäristövaikutusten välttäminen.⁷¹ Nettonollatavoitteen saavuttamisessa myös kompensaatiotavalla on merkitystä: nettonolla voidaan saavuttaa vain jäljelle jäävien päästöjen ihmisperäisellä hiilensidonnalla.

68 Ks. myös, Finnwatch, 9.11.2021, Kaikki haluavat nettonollaan, mutta mitä se oikeastaan tarkoittaa?, <https://finnwatch.org/fi/tutkimukset/887-kaikki-haluavat-nettonollaan,-mutta-mitae-se-oikeastaan-tarkoittaa>

69 YK:n yritystoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet, periaate 11. Ks. myös OHCHR, 2012, Yritysten vastuu kunnioittaa ihmisoikeuksia: Tulkintaopas, K8

70 Ks. esim. Macchi, C. ja N. Bernaz, 2021, Business, Human Rights and Climate Due Diligence: Understanding the Responsibility of Banks, s. 15. Sustainability. 2021; 13(15):8391, saatavilla osoitteessa: <https://doi.org/10.3390/su13158391>

71 Suomessa toimivien päästökompensaatiopalveluiden laatua on arvioitu Finnwatchin julkaisussa *Anekauppaa vai ilmastotekoja? Vapaaehtoisen päästökompensaation kysyntä, tarjonta ja laatu Suomessa, saatavilla osoitteessa: https://finnwatch.org/images/reports_pdf/Anekauppaa_vai_ilmastotekoja_small_size.pdf*

2.1 Oxfam Novib et al. v. ING

OECD:n toimintaohjeet monikansallisille yrityksille käsittelevät paitsi yritysten ihmisoikeusvastuuta myös työelämän suhteita, ympäristöä, lahjonnan torjuntaa, kuluttajakysymyksiä ja hyvää hallintotapaa. OECD:n toimintaohjeiden mukaan yritysten tulee noudattaa niin ihmisoikeuksia kuin ympäristöä koskevaa asianmukaista huolellisuutta. Valtiot kuten Suomi ovat sitoutuneet edistämään OECD:n toimintaohjeiden noudattamista.⁷² Toimintaohjeiden toimeenpanoa valvovat kansalliset yhteyselimet, ja OECD-valitukset käsitellään kansallisen yhteyselimen johdolla vuoropuhelussa osapuolten kesken. Vaikka OECD:n kansalliset yhteyselimet ovat valtiollisia ei-oikeudellisia valitusmekanismeja, niiden antamia päätöksiä voidaan käyttää referenssinä arvioitaessa yritysten vastuuta ilmastonmuutoksen torjunnassa.

Vuonna 2017 Alankomaiden kansallinen yhteyselimi otti käsittelyyn kansalaisjärjestöjen ING-pankista tekemän valituksen.⁷³ Valituksen mukaan ING-pankin ilmastotoimet eivät olleet linjassa OECD:n toimintaohjeiden kanssa. Järjestöt vaativat ING-pankkia julkaisemaan tiedot sen koko hiilijalanjäljestä, mukaan lukien sen sijoitus- ja luottosalkkujen päästöt. Lisäksi valittajat vaativat yritystä julkaisemaan kunnianhimoiset, konkreettiset ja todennettavat tavoitteet sen epäsuorien päästöjen vähentämiseksi.

Valitus perustui OECD:n toimintaohjeiden tietojen ilmoittamista, ympäristöä ja kuluttajansuojaa koskeviin lukuihin. Ympäristöä koskevassa luvussa toimintaohjeiden peruslähtökohta on, että yritysten on *”toimittava mahdollisimman nopeasti ja ennakoivasti, jotta esimerkiksi niiden toiminnasta aiheutuva vakavat tai peruuttamattomat ympäristövahingot voidaan välttää.”*⁷⁴ Lisäksi niiden tulee *”olla lykkäämättä kustannustehokkaita toimenpiteitä ympäristövahinkojen estämiseksi tai minimoimiseksi vetoamalla täydellisen tieteellisen varmuuden puuttumiseen silloin, kun ympäristöön kohdistuu tieteellisen ja teknisen riskikäsityksen mukaan vakava uhka, mukaan luettuina ihmisten terveyteen ja turvallisuuteen kohdistuvat uhat”*.⁷⁵ Edelleen toimintaohjeiden mukaan yritysten tulee *”ottaa käyttöön ja ylläpitää toimintansa kannalta tarkoituksenmukainen ympäristöjärjestelmä”* johon sisältyy *”mitattavissa olevien tavoitteiden ja tarvittaessa ympäristönsuojelun tason parantamista ja luonnonvarojen käyttöä koskevien tavoitteiden asettaminen sekä tavoitteiden ajanmukaisuuden tarkistus määräajoin”*.⁷⁶ Tavoitteiden tulee olla *”asiaan liittyvien kansallisten politiikkojen ja kansainvälisten ympäristösitoumusten mukaisia”*.

72 Suomessa kansallisena yhteyselimenä toimii työ- ja elinkeinoministeriö yhdessä yhteiskunta- ja yritysvastuun neuvottelukunnan kanssa (valtioneuvoston asetus 591/2008). Finnwatch on yhteiskunta- ja yritysvastuun neuvottelukunnan jäsen. Ks. lisätietoa <https://tem.fi/yhteiskunta-ja-yritysvastuun-neuvottelukunta>

73 National Contact Point OECD Guidelines for Multinational Enterprises, 14.11.2017, Initial Assessment: Notification Oxfam Novib, Greenpeace, BankTrack, Friends of the Earth Netherlands (Milieudéfensie) vs ING, saatavilla osoitteessa: <https://www.oecdguidelines.nl/notifications/documents/publication/2017/11/14/publication-dutch-ncp-initial-assessment-filed-by-4-ngos-vs.-ing-bank>

74 OECD:n toimintaohjeet, Ympäristöä koskeva selitysosa, kohta 69

75 OECD:n toimintaohjeet, Luku VI Ympäristö, kohta 4

76 OECD:n toimintaohjeet, Luku VI Ympäristö, kohta 1

Valituksen käsittelyn aikana ING-pankki sitoutui määrittämään toiminnalleen läpinäkyvät päästövähennystavoitteet, jotka ovat linjassa Pariisin sopimuksen kanssa ja jotka kattavat myös sen sijoitus- ja luottosalkkujen päästöt, seuraamaan päästövähennystoimenpiteiden vaikutuksia ja tiedottamaan niistä. Lisäksi kaikki valituksen osapuolet sitoutuivat vaikuttamaan Alankomaihin ja Kansainväliseen energijärjestö IEA:han 1,5 asteen tavoitteen mukaisten päästövähennyspolkujen laskemiseksi. Pankin on tarkoitus hyödyntää päästövähennyspolkuja sijoitustoimintansa arvioimiseen.

Valituksesta antamassaan loppulauselmassa⁷⁷ Alankomaiden kansallinen yhteyselin vahvisti, että vaikka (pankkien) päästövähennystavoitteiden asettamiseen liittyy metodologisia haasteita, yritysten on asetettava toiminnalleen päästövähennystavoitteet, jotka ovat linjassa Pariisin sopimuksen kanssa, ja jotka kattavat myös niiden koko arvoketjun. Se myös suositteli yrityksille välitavoitteiden asettamista, jotta päästövähennystavoitteiden toteutumista ja asianmukaisuutta voidaan seurata. Samantapainen yksittäistä rahoituslaitosta koskeva OECD-valitus on sittemmin pantu vireille Australiassa.⁷⁸

2.2 Milieudéfensie et al. v. Royal Dutch Shell

Toukokuussa 2021 Alankomaissa annetussa historiallisessa oikeuden päätöksessä Haagin alueellinen tuomioistuin katsoi, että öljy-yhtiö Royal Dutch Shellin on vähennettävä nettohiilidioksidipäästöjään 45 prosentilla vuoden 2019 tasoon nähden vuoteen 2030 mennessä.⁷⁹ Kuten edellä käsitellyssä *Urgenda Foundation v. Netherlands* -jutussa (ks. luku 1.1), päätöksen taustalla oli ilmastonmuutoksen aiheuttama uhka ihmisoikeuksille elämään ja yksityis- ja perhe-elämään. Jutussa kantajina oli useita kansalaisjärjestöjä sekä yli 17 000 Alankomaiden Vattimeren⁸⁰ alueen asukasta. Pahimmissa arvioissa Vattimeren alue on vuoteen 2100 mennessä joutunut kokonaan veden pinnan alle maapallon lämpenemisestä aiheutuvan merenpinnan nousun takia. Vaikka siihen, miten ilmastonmuutos tulee vaikuttamaan Vattimeren alueeseen, liittyy epävarmuutta eivätkä pahimmat arviot välttämättä toteudu, on tuomioistuimen mukaan selvää, että ilmastonmuutoksella tulee olemaan vakavia ja peruuttamattomia vaikutuksia Vattimeren alueen ja Alankomaiden asukkaille.

77 National Contact Point for the OECD Guidelines for Multinational Enterprises, 19.4.2019, Final Statement: Oxfam Novib, Greenpeace Netherlands, BankTrack and Friends of the Earth Netherlands (Milieudéfensie) versus ING, saatavilla osoitteessa: <https://www.oecdguidelines.nl/documents/publication/2019/04/19/ncp-final-statement-4-ngos-vs-ing>

78 Ks. lisätietoa https://complaints.oecdwatch.org/cases/Case_564

79 Haagin alueellisen tuomioistuimen päätös jutussa Milieudéfensie et al. v. Royal Dutch Shell, kohta 4.4.55, saatavilla osoitteessa: <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBDHA:2021:5339>. Ks. myös Kulovesi K. ja Rajavuori M., 27.5.2021, Hollantilainen tuomioistuin käytti Pariisin ilmasopimusta tärkeänä mittarina arvioidessaan Shellin vastuuta ilmastonmuutoksen torjumisesta, <https://sites.uef.fi/cceel/hollantilainen-tuomioistuin-kaytti-pariisin-ilmasopimusta-tarkeana-mittarina-arvioidessaan-shellin-vastuuta-ilmastonmuutoksen-torjumisesta/> (viitattu 30.9.2021)

80 Vattimeri on Alankomaiden, Saksan ja Tanskan alueelle ulottuva, biodiversiteetiltään rikas vuorovesialue.

Tuomioistuimen oikeudellisen harkinnan keskiössä oli Royal Dutch Shellin yksityisoikeudellisen huolellisuusvelvoitteen (*duty of care*) sisällön määrittäminen ja sen arvioiminen, millaisia toimia Royal Dutch Shelliltä voidaan odottaa huolellisuusvelvoitteen täyttämiseksi. Oikeudellisessa arviossaan tuomioistuin viittaa useisiin kansainvälisiin asiakirjoihin ja instrumentteihin kuten Pariisin sopimukseen sekä YK-periaatteisiin.

YK-periaatteiden perusteella tuomioistuin ensinnäkin katsoo, että Royal Dutch Shellillä on itsenäinen, muista toimijoista riippumaton velvollisuus kunnioittaa ihmisoikeuksia, mikä kattaa paitsi sen oman toiminnan myös sen koko arvoketjun, ml. sen asiakassuhteet. Tuomioistuimen päätöksen mukaan se, että vastuu Pariisin sopimuksen tavoitteiden saavuttamisesta jakautuu lukuisten toimijoiden (valtioiden, yritysten jne.) kesken ei vähennä Royal Dutch Shellin vastuuta sen omista päästöistä. Yrityksen vastuuta ei myöskään vähennä se, että on edelleen epävarmaa, onnistuvatko valtiot ja yhteiskunnat saavuttamaan Pariisin sopimuksen tavoitteita. Samalla on kuitenkin selvää, että tavoitteiden saavuttaminen ei ole mahdollista ilman yksityisen sektorin toimijoiden panosta.

Tuomioistuin viittaa päätöksessään myös laajaan konsensukseen, jonka mukaan kaikkien yritysten on vähennettävä päästöjään nettonollaan vuoteen 2050 mennessä. Edelleen tuomioistuin toteaa, että nettonolla vuoteen 2050 mennessä edellyttää IPCC:n vuoden 2018 erikoisraportin mukaisesti nettohiilidioksidipäästöjen vähentämistä 45 prosentilla vuoden 2010 tasosta vuoteen 2030 mennessä.⁸¹ 'Laaja konsensus', johon tuomioistuin päätöksessään viittaa, on ilmaistu Oxfordin yliopiston apulaisprofessori Thomas Halen sidosryhmäkonsultaatioon perustuvassa kartoituksessa. Halen hahmotteleman laajan konsensuksen mukaan yritysten nettonollatavoitteiden tulee kattaa kaikki kasvihuonekaasut, kaikki päästöosa-alueet (eli niin yritysten omasta toiminnasta, niiden käyttämän energian tuotannosta kuin niiden arvoketjuista aiheutuvat päästöt, eli niin sanotut scopet 1–3), ja toimenpiteisiin päästövähennystavoitteiden saavuttamiseksi on ryhdyttävä viivytelemättä.⁸² Tuomioistuimen mukaan tämä olemassa oleva laaja konsensus tukee YK-periaatteista johdettavia tulkintoja yritysten vastuusta niiden omassa toiminnassa ja niiden arvoketjuissa.

Royal Dutch Shell tuottaa erilaisia fossiilisia tuotteita, kuten öljyä ja dieseliä, joiden päästöt vapautuvat ilmaan vasta kun yhtiön asiakkaat käyttävät niitä. Tästä syystä jopa 85 prosenttia Royal Dutch Shellin päästöistä lasketaan syntyvän sen arvoketjuissa (scope 3). Tuomioistuimen päätöksessä todetaan, että Royal Dutch Shellin vastuu sen arvoketjujen

81 IPCC:n mukaan 1,5 asteen tavoitteen saavuttaminen edellyttää päästöjen vähentämistä 45 prosentilla vuoden 2010 tasoon nähden vuoteen 2030 mennessä. Haagin alueellinen tuomioistuin satoi Royal Dutch Shellin tavoitetason vuoden 2019 tasoon vuoden 2010 tason sijaan. Tämä johtui siitä, että kantajien Royal Dutch Shellille asettamat vaateet oli myös sidottu vuoden 2019 tasoon.

82 Hale T. ja Oxford Net Zero, 2020, Mapping of current practices around net zero targets). Halen selvityksen mukaan laajaa konsensusta ei kuitenkaan ole mm. siitä, millaisia välitavoitteita yritysten tulisi nettonollatavoitteille asettaa, miten eri päästöosa-alueita koskevat toimenpiteet tulisi priorisoida, tulisiko joidenkin yritysten saavuttaa nettonolla jo ennen vuotta 2050 tai siitä, missä määrin yritykset voivat hyödyntää esimerkiksi ulkoista kompensatiota tavoitteiden saavuttamiseksi.

päästöistä oli asian käsittelyn aikana erittäin kiistanalaista. YK-periaatteiden ja em. laajan konsensuksen mukaisesti tuomioistuimen lopulta Royal Dutch Shellille määräämät päästövähennystavoitteet kuitenkin kattavat paitsi yrityksen oman toiminnan myös sen liiketoimintasuhteet, ml. sen tuotteiden loppukäytöstä aiheutuvat hiilidioksidipäästöt, eli scopet 1–3.

YK-periaatteita soveltaen tuomioistuin katsoi, että Royal Dutch Shellin vastuuta sen arvoketjujen päästöistä rajoittaa sen määräys- ja vaikutusvalta. Tästä johtuen konsernin omien päästöjen suhteen tuomioistuimen määräämässä päästövähennystavoitteessa on kyse tulosvelvoitteesta (*obligation of results*), kun taas arvoketjujen osalta Royal Dutch Shellin on tehtävä voitavansa päästöjen vähentämiseksi (*significant best-efforts obligation*). Samalla tuomioistuin kuitenkin totesi olevan selvää, että loppujen lopuksi Royal Dutch Shell on se taho, joka tekee päätökset koskien sen tarjoamaa tuotevalikoimaa, joten se voi omilla päätöksillään vaikuttaa paljonkin sen tuotteiden loppukäytöstä aiheutuviin päästöihin.

Kuten edellä on todettu, YK-periaatteiden mukaan se, millaisia toimenpiteitä vastuunkanto yrityksiltä edellyttää, vaihtelee yrityksen koon, vakavien ihmisoikeuksien riskin ja yrityksen toiminnan luonteen ja olosuhteiden perusteella. Nämä seikat huomioon ottaen tuomioistuin piti Royal Dutch Shellille, joka on korkeapäästöinen yritys, määräämiään päästövähennystavoitteita kohtuullisina siitä huolimatta, että niiden saavuttaminen edellyttää yritykseltä radikaaleja toimenpiteitä ja taloudellisia uhrauksia.

Tuomio ei ole lainvoimainen, sillä Royal Dutch Shell on valittanut siitä. Se on kuitenkin julistettu väliaikaisesti toimeenpantavaksi, eli yrityksen on ryhdyttävä sen mukaisiin toimiin vaikka valitusprosessi onkin kesken. Tuomioistuimen mukaan tämä on perusteltua, koska kantajien eli ilmastonmuutoksen haitallisten vaikutusten kohteena olevien yhteisöjen etu painaa tässä tapauksessa enemmän kuin yrityksen etu ylläpitää *status quo*.

Royal Dutch Shell on yksi niin sanotuista hiilijäteistä (*carbon majors*, ks. luvun 2 alku). Toinen esimerkki hiilijäteistä on ranskalainen öljy-yhtiö TotalEnergies (ent. Total). Ranskassa on parhaillaan oikeuden käsittelyssä Totalia vastaan nostettu kanne, joka perustuu Ranskassa vuonna 2017 voimaan tulleeseen kansalliseen yritysvastuulakiin (*loi de vigilance*)⁸³. Ranskan yritysvastuulaki velvoittaa yritykset noudattamaan paitsi ihmisoikeuksia myös ympäristöä koskevaa asianmukaista huolellisuutta. Totalia vastaan nostetussa kanteessa kantajina on joukko ranskalaisia kansalaisjärjestöjä ja kuntia, jotka katsovat, että yrityksen toimenpiteet eivät ole riittäviä estämään ilmastonmuutoksen haitallisia ihmisoikeus- ja ympäristövaikutuksia. Kantajat hakevat oikeudelta tuomiota, joka velvoittaisi Totalin tunnistamaan strategiassaan sen tuottamien fossiilisten tuotteiden käytöstä aiheutuvat

83 LOI n° 2017-399 du 27 mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre, saatavilla osoitteessa: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000034290626/> (viitattu 30.9.2021) Ks. myös Finnwatch, 2018, Laki yritysten ihmisoikeusvastuusta – Vertaileva katsaus eri maiden lakihankkeisiin ja parhaisiin käytäntöihin, luku 3, saatavilla osoitteessa: <https://finnwatch.org/images/pdf/mHRDDselvitys.pdf>

riskit- ja haitat, ja varmistamaan, että sen toiminnot ovat linjassa Pariisin sopimuksen mukaisten päästövähennyspolkujen kanssa.⁸⁴

2.3 Ilmastonmuutokseen sopeutumista tukevat toimet

Kuten edellä on todettu, kansainvälisten yritys vastuuperiaatteiden mukaan silloin kun yritys myötävaikuttaa haitallisten ihmisoikeusvaikutusten aiheutumiseen, sen on paitsi lopetettava haitallisiin ihmisoikeusvaikutuksiin myötävaikuttava toiminta myös pyrittävä lieventämään jäljelle jääviä haitallisia ihmisoikeusvaikutuksia.⁸⁵ Yritysten on myös pyrittävä lieventämään sellaisia haitallisia vaikutuksia jotka liittyvät suoraan niiden toimintaan, tuotteisiin tai palveluihin silloinkin kun ne eivät ole myötävaikuttaneet niiden aiheutumiseen. Lisäksi yritysten on korjattava tai osallistuttava sellaisten haitallisten vaikutusten korjaamiseen, joiden aiheutumiseen ne ovat myötävaikuttaneet (ks. luku 4). Ilmastonmuutoksen kontekstissa lieventävät toimenpiteet voivat YK:n ihmisoikeusvaltuutetun toimiston mukaan olla esimerkiksi ilmastonmuutokseen sopeutumista tukevia toimenpiteitä.⁸⁶

Ilmastonmuutokseen sopeutuminen on paikka- ja tilannesidonnaista, sillä ilmastonmuutoksen vaikutukset konkretisoituvat eri tavoin eri puolilla maailmaa. Käytännössä ilmastonmuutokseen sopeutumista tukevilla toimenpiteillä yritysten arvoketjuissa on siis yhtymäkohtia yritysten ihmisoikeuksia koskevan asianmukaisen huolellisuuden prosessin kanssa. Ihmisoikeuksia koskeva asianmukainen huolellisuus on määritelmällisesti tilannesidonnaista, eli se reagoi muun muassa yrityksen toimintaympäristöissä tapahtuviin muutoksiin. Samalla ilmastonmuutokseen sopeutumista tukevat toimenpiteet voivat myös lisätä yritysten arvoketjujen kriisikestävyyttä (*resilience*). Esimerkiksi koronapandemia on omalta osaltaan osoittanut, miten haavoittuvaisia globaalit arvoketjut voivat olla.⁸⁷ Tarve arvoketjujen kriisikestävyyden parantamiselle on merkittävä, sillä ilmastonmuutoksen voidaan ennakoida aiheuttavan koronapandemiaa laajempia häiriöitä arvoketjuissa. Yksi esimerkki hankkeesta, jossa yritykset ovat pyrkineet tukemaan ilmastonmuutokseen sopeutumista omissa arvoketjuissaan on yhdysvaltalaisen jäätelöbrändi Ben & Jerry'sin yhteistyö Barry Callebautin, Reilun kaupan ja Sustainable Food Labin kanssa. Käytännössä hankkeessa pyrittiin parantamaan kaakaoviljelmien tuottavuutta muuttuvissa olosuhteissa, ja sitä kautta turvaamaan viljelijöille elämiseen riittävä toimeentulo. Kaakaoviljelmien tuottavuuden parantaminen edellyttää investointeja, jotka eivät aina ole mahdollisia

84 Ks. lisätietoa esim. ECCJ, 2021, *Suing Goliath*, s. 45–46, saatavilla osoitteessa: <https://corporatejustice.org/wp-content/uploads/2021/09/Suing-Goliath-FINAL.pdf>

85 YK:n ohjaavat periaatteet, periaate 19

86 OHCHR, Fact Sheet No. 38 – Frequently Asked Questions on Human Rights and Climate Change, s. 37

87 Ks. esim. Ali-Yrkkö J. ja Kuusi T., 26.3.2020, Korona-sokki talouteen – Missä määrin Suomi on riippuvainen ulkomaisista arvoketjuista? ETLA Muistio No 87, saatavilla osoitteessa: <https://pub.etla.fi/ETLA-Muistio-Brief-87.pdf>

usein köyhyysrajalla tai jopa sen alapuolella eläville pienviljelijöille. Hankkeessa Ben & Jerry's osallistui investointien kustannuksiin maksamalla viljelijöille kaakaosta lisähintaa (nk. *return on investment minimum price*).⁸⁸

Kasvihuonekaasut pysyvät ilmakehässä pitkään, ja yrityksillä voidaan ajatella olevan vastuu myös jo ilmakehään päästetyistä päästöistä ja niiden haitallisista vaikutuksista. Ilmastonmuutoksen vaikutusten globaalista ja kollektiivisesta luonteesta johtuen esimerkiksi yrityksen historiallisten päästöjen vaikutusten ei kuitenkaan voida ajatella kohdistuvan tai rajoittuvan vaikutuksiin yrityksen omissa arvoketjuissa. Etenkin tästä näkökulmasta sopeutumista tukevilla toimenpiteillä voi olla yhtymäkohtia myös luvussa 4 käsiteltyihin korjaaviin toimenpiteisiin.

Lopuksi todettakoon, että niin ilmastonmuutokseen sopeutuminen kuin sen hillitseminenkin tarjoaa myös uusia liiketoimintamahdollisuuksia. Näiden mahdollisuuksien hyödyntäminen, esimerkiksi tulvasuojien rakentaminen tai uusiutuvaan energiaan perustuvien ratkaisujen markkinoiminen, ei kuitenkaan voi korvata yrityksen velvollisuutta kantaa vastuuta toimintansa haitallisista vaikutuksista kuten sen kasvihuonekaasupäästöistä.⁸⁹ Lisäksi myös ilmastonmuutokseen sopeutumista ja hillintää tukevassa yritystoiminnassa tulee luonnollisestikin kunnioittaa ihmisoikeuksia ja noudattaa asianmukaista ihmisoikeuksia koskevaa huolellisuutta. Kuten edellä on todettu, yritysten vastuu kunnioittaa ihmisoikeuksia kattaa kaikki kansainvälisesti tunnustetut ihmisoikeudet. Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevan yleissopimuksen mukaan jokaisella on oikeus päästä osalliseksi tieteen kehityksen ja sen soveltamisen eduista.⁹⁰ Tähän liittyen esimerkiksi YK:n ihmisoikeusvaltuutetun toimisto on huomauttanut, että ilmastonmuutoksen hillitsemistä ja siihen sopeutumista edistävän uuden teknologian tulee olla hinnoiteltu siten, että ne ovat saatavilla ja niiden hyödyt jakautuvat oikeudenmukaisesti paitsi maiden sisällä myös maiden kesken.⁹¹

88 Ks. lisätietoa <https://sustainablefoodlab.org/wp-content/uploads/2019/10/Helping-Cocoa-Farmers-to-Achieve-A-Living-Income-and-Adapt-to-Climate-Change-1.pdf>

89 Yritysten tuotteiden tai palvelujen niiden asiakkaille tuomaan päästövähennyshyötyyn viitataan usein "hiilikädenjälkenä". Ks. esim. https://cris.vtt.fi/ws/portalfiles/portal/22508565/Carbon_Handprint_Guide.pdf

90 Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva yleissopimus, artikla 15(b), saatavilla suomeksi osoitteessa: <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1976/19760006>

91 OHCHR, Fact Sheet No. 38 – Frequently Asked Questions on Human Rights and Climate Change, s. 34

3. Ihmisoikeuksia koskeva asianmukainen huolellisuus yritystason siirtymätilanteissa

- Oikeudenmukainen siirtymä on prosessi, jossa päästövähennysten edellyttämät toimenpiteet suunnitellaan siten, että ne maksimoivat positiiviset ja minimoivat negatiiviset vaikutukset työntekijöille ja yhteisöille.

Paul Polman, Kansainvälisen kauppakamari ICC:n kunniapuheenjohtaja ja Unileverin entinen toimitusjohtaja⁹²

Viimeisen noin kymmenen vuoden aikana oikeudenmukaisesta siirtymästä (*just transition*) on tullut nopeasti yleistynyt viitekehys ilmastotoimille. Käsite on kuitenkin ollut käytössä jo ainakin 1990-luvun puolivälistä lähtien ja sen juuret ovat jäljitettävissä vähintään 1980-luvulle yhdysvaltalaisen ammattiyhdistysliikkeen ja ympäristöjärjestöjen väliseen yhteistyöhön.⁹³ Sittemmin oikeudenmukainen siirtymä on alettu ymmärtää laajemmin suunnitelmalliseksi lähestymistavaksi ekologisesti ja sosiaalisesti kestävään siirtymään.⁹⁴

Oikeudenmukaisessa siirtymässä yhdistyvät kestävä kehityksen⁹⁵ ja ihmisarvoisen työn⁹⁶ agendat: hallitsematon ilmastonmuutos uhkaa kestävä kehityksen tavoitteiden saavuttamista, kun taas oikeudenmukainen siirtymä on hallittu prosessi, joka edistää ihmisarvoista työtä ja sosiaalista inklusiota ja vähentää köyhyyttä. Sekä kestävä kehityksen että ihmisarvoisen työn agendojen keskiössä ovat ihmisoikeudet. Lisäksi yksi kestävä kehityksen peruseriaatteista on, että ketään ei jätetä kehityksessä jälkeen.⁹⁷ Tämä ohjaa kiinnittä-

92 "A just transition is a process that plans emissions reduction efforts to maximise positive and minimise negative impacts on workers and communities." ICC Principles for a just transition: Climate change and the economic and social viability of communities, saatavilla osoitteessa: <https://iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2018/11/2018-icc-principles-for-a-just-transition-paper.pdf>

93 Ks. esim. Stevis D., Morena E. ja Krause D., 2019, Introduction: The genealogy and contemporary politics of just transitions, saatavilla osoitteessa: https://www.researchgate.net/publication/337400201_Introduction_The_genealogy_and_contemporary_politics_of_just_transitions

94 Just Transition Centre, 2017, Just Transition: A Report for the OECD, saatavilla osoitteessa: <https://www.oecd.org/environment/cc/g20-climate/collapsecontents/Just-Transition-Centre-report-just-transition.pdf>

95 Ks. lisätietoa <https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda/>

96 Ks. lisätietoa <https://www.ilo.org/global/topics/decent-work/lang--en/index.htm>

97 UN, 2017, Leaving No One Behind: Equality and Non-Discrimination at the Heart of Sustainable Development, saatavilla osoitteessa: https://unsceb.org/sites/default/files/imported_files/CEB%20equality%20framework-A4-web-rev3.pdf; ks. myös UNDP, 2018, What does it mean to leave no one behind? A UNDP discussion paper and framework for implementation July 2018, saatavilla osoitteessa: <https://www.undp.org/publications/what-does-it-mean-leave-no-one-behind#modal-publication-download> ja DESA, 2016, Leaving no one behind: the imperative of inclusive development Report on the World Social Situation 2016, saatavilla osoitteessa: <https://www.un.org/esa/socdev/rwss/2016/full-report.pdf>

mään siirtymätilanteissa erityistä huomiota haavoittuvassa ja heikoimmassa asemassa oleviin ryhmiin ja heidän oikeuksiensa toteutumiseen.⁹⁸

Keskeinen oikeudenmukaisen siirtymän mahdollistava työkalu on työmarkkinaosapuolten ja muiden sidosryhmien välinen vuoropuhelu. Työmarkkinaosapuolten ja muiden sidosryhmien osallistaminen ilmastotoimien suunnitteluun, toteutukseen ja päätöksentekoon lisää paitsi sitoutumista ilmastotoimiin myös toimenpiteiden yhteiskunnallista hyväksyttävyyttä.⁹⁹

Oikeudenmukaisen siirtymän periaatteita ovat kehittäneet erityisesti ammattiyhdistysliikkeen maailmanjärjestö ITUC¹⁰⁰ ja Kansainvälinen työjärjestö ILO¹⁰¹. Myös YK:n ilmastopimuksen sihteeristö on julkaissut työvoiman oikeudenmukaista siirtymää käsittelevän muistion.¹⁰² Vaikka on yleisesti hyväksyttyä, että siirtymässä vähähiiliseen talouteen oikeudenmukaisuutta tulee tarkastella paitsi globaalilla, kansallisella ja paikallisella tasolla myös sektorikohtaisesti ja mikrotasolla sekä eri aikahorisonteissa, hahmotellaan näissä eri periaatelinjauksissa lähinnä ylätasoa suuntaviivoja valtiollisille oikeudenmukaisen siirtymän edellyttämille politiikkatoimille, jotka tulee toteuttaa vuoropuhelussa työmarkkinaosapuolten kanssa. Esimerkiksi ILO:n toimintaohjeet ohjaavat valtioita ryhtymään ekologisen siirtymän vaatimiin makrotaloudellisiin ja toimialakohtaisiin sekä sosiaali- ja työvoimapolitiittisiin toimenpiteisiin kuten työelämävalmennukseen ja työvoimakoulutukseen. Lisäksi niissä korostetaan työelämän oikeuksien ja työmarkkinavuoropuhelun merkitystä.

Myös YK:n äärimmäisen köyhyyden ja ihmisoikeuksien erikoisraportoija Olivier de Schutter on julkaissut raportin oikeudenmukaisesta siirtymästä. De Schutterin mukaan ihmis-oikeudet huomioiva lähestymistapa oikeudenmukaiseen siirtymään edellyttää muun muassa progressiiviseen verotukseen perustuvaa rahoituspohjaa, työntekijöiden ja yhteisöjen suojaamista siirtymän haitallisilta vaikutuksilta heidän toimeentuloonsa, työntekijöiden ja yhteisöjen osallisuutta kansallisten siirtymien suunnitteluun ja toteutukseen, sekä tavoitteellista yhteiskunnallisen epätasa-arvoisuuden kitkemistä.¹⁰³

98 Ks. lisätietoa esim. <https://kestavakehitys.fi/ketaan-ei-jateta-periaatteen-toteutuminen>

99 Ks. esim. ILO, 2015, Guidelines for a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all, saatavilla osoitteessa: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_432859.pdf ja UNFCCC, 2016, Just Transition of the Workforce, and the Creation of Decent Work and Quality Jobs (Technical Paper), saatavilla osoitteessa: <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/Just%20transition.pdf>

100 ITUC, 2010, Resolution on combating climate change through sustainable development and just transition, saatavilla osoitteessa: https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/2CO_10_Sustainable_development_and_Climate_Change_03-10-2.pdf. Ks. myös <https://www.ituc-csi.org/just-transition-centre>

101 ILO, 2015, Guidelines for a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all

102 UNFCCC, 2020, Just Transition of the Workforce, and the Creation of Decent Work and Quality Jobs (Technical Paper)

103 YK:n äärimmäisen köyhyyden ja ihmisoikeuksien erikoisraportoija, 2020, Report (UN Doc. A/75/181/Rev.1)

Yritystason siirtymätilanteita on tarkasteltu ITUCin yhteistyössä B Team -järjestön¹⁰⁴ kanssa julkaisemassa oikeudenmukaisen siirtymän ohjeistuksessa.¹⁰⁵ Sen kulmakivi on työntekijöiden ja muiden sidosryhmien osallistaminen siirtymään liittyvien suunnitelmien laatimiseen, toimeenpanoon ja seurantaan. Lisäksi ohjeistuksessa mainitaan, että siirtymätilanteissa yritysten tulee tarpeen mukaan myös tarkastella omaa kontribuutiotaan sosiaalivakuutukseen ja valtioiden verotuloihin sekä niillä rahoitettuihin hyvinvointipalveluihin. Ajatushautomo Institute for Human Rights and Business IHRB on puolestaan tarkastellut oikeudenmukaisen siirtymän ja yritysten ihmisoikeusvastuun yhteyttä joulukuussa 2020 julkaistussa taustapaperissa.¹⁰⁶ Myös IHRB:n mukaan vuoropuhelu työntekijöiden ja heidän edustajiensa, yritysten muiden sidosryhmien ja viranomaistahojen kanssa on läpileikkaava teema siirtymätilanteissa, jotka tulee toteuttaa ihmisoikeuksia koskevaa asianmukaista huolellisuutta noudattaen. Lisäksi sekä ITUC/B-Team että IHRB muistuttavat, että yritysten tulee omissa ulostuloissaan ja vaikuttamistyössään edistää oikeudenmukaista siirtymää tukevia kansallisia ja kansainvälisiä politiikkatoimia.

World Benchmarking Alliance WBA¹⁰⁷, joka on muun muassa kehittänyt yritysten ihmisoikeussuoriutumisen tasoa mittaavan Corporate Human Rights Benchmark -metodologian (ks. luku 1), lanseerasi kesällä 2021 oikeudenmukaisen siirtymän indikaattorit.¹⁰⁸ Yhdessä WBA:n sosiaalisten kriteerien¹⁰⁹ ja yritysten ilmastotavoitteita tarkastelevien ACT-kriteerien¹¹⁰ kanssa ne muodostavat kehikon yritysten siirtymäsuoriutumisen arvioimiseksi. WBA:n sosiaaliset kriteerit kattavat ihmisoikeudet, ihmisarvoisen työn, korruptionvastaiset toimet ja yritysten vaikuttamistyön. WBA aikoo arvioida yhteensä 450 korkeapäästöisillä toimialoilla toimivan yrityksen kokonaisvaltaista siirtymäsuoriutumista vuoteen 2023 mennessä. Arvioitavien yritysten joukossa on neljä suomalaista yritystä: Finnair, Fortum, Neste ja Wärtsilä.

104 B Team on brittimiljardööri Richard Bransonin ja Harley Davidsonin pää- ja toimitusjohtaja Jochen Zeitzin perustama järjestö, joka pyrkii edistämään kestävää liiketoimintaa, ks. lisätietoa <https://bteam.org>

105 Just Transition: A business guide from the Just Transition Centre and the B Team, 2018, saatavilla osoitteessa: https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/just_transition_-_a_business_guide.pdf

106 IHRB, 2020, Connecting the Just Transitions and Business & Human Rights Agendas, saatavilla osoitteessa: https://www.ihrb.org/uploads/briefings/IHRB%2C_Connecting_the_Just_Transitions_and_BHR_Agendas%2C_Dec2020.pdf

107 Ks. lisätietoa <https://www.worldbenchmarkingalliance.org>

108 WBA, 2021, Just Transition Methodology, saatavilla osoitteessa: <https://assets.worldbenchmarkingalliance.org/app/uploads/2021/07/Just-Transition-Methodology.pdf>

109 WBA, 2021, Social transformation framework: To measure and incentivize companies to leave no one behind, saatavilla osoitteessa: <https://assets.worldbenchmarkingalliance.org/app/uploads/2021/02/WBA-Social-Transformation-Framework-FINAL.pdf>

110 ACT Initiative, Methodologies, <https://actinitiative.org/act-methodologies/> (viitattu 30.9.2021)

WBA:n oikeudenmukaisen siirtymän indikaattorit liittyvät:

- työmarkkina- ja sidosryhmävuoropuheluun
- siirtymän suunnitteluun
- "vihreisiin" ja ihmisarvoisiin uusiin työpaikkoihin, joita yritys luo tai joiden saavutettavuutta se tukee osana siirtymää
- työvoiman jatko- tai uudelleen kouluttamiseen
- sosiaaliturvaan ja siihen, miten yritys hallitsee laajempia yhteiskunnallisia vaikutuksiaan
- yritysten vaikuttamistyöhön.

WBA julkaisi marraskuussa 2021 Glasgow'n ilmastokokouksen aikana ensimmäiset arviot 180 energia- ja autoteollisuuden yrityksen suoriutumisesta oikeudenmukaisen siirtymän indikaattoreita vasten. Odotusten mukaisesti tulokset olivat heikkoja. Ne osoittavat omalta osaltaan, että siirtymään liittyvien oikeudenmukaisuuskysymysten huomioiminen on yrityksissä lapsenkengissä. Tarkastelussa mukana olleiden yritysten tulosten keskiarvo oli 2,7/16 pistettä, ja peräti 32 yritystä sai arvioinnissa nolla pistettä. Otoksessa olivat mukana myös Fortum ja Neste. Niiden tulokset olivat 3 ja 2,5 pistettä. Molemmat suomalaisyritykset saivat nolla pistettä siirtymän suunnittelua ja laajempien yhteiskunnallisten vaikutusten hallintaa koskevissa arvioinnin osioissa. WBA:n mukaan oikeudenmukaisen siirtymän indikaattorit on pyritty suunnittelemaan niin, että ne kannustavat yrityksiä kehittämään omia prosessejaan ja tukevat tätä työtä.¹¹¹

¹¹¹ WBA, 2021, Just Transition Assessment 2021: Are high-emitting companies putting people at the heart of decarbonisation?, saatavilla osoitteessa: https://assets.worldbenchmarkingalliance.org/app/uploads/2021/10/2021_Just_Transition_Assessment_FINAL.pdf

Oppeja historiallisista hiilisiirtymistä

Niin sanottuja ”hiilisiirtymiä,” eli hiilikaivosten toiminnan alasajojen yhteiskunnallisia vaikutuksia on tutkittu ainakin Tšekissä, Alankomaissa, Puolassa, Espanjassa, Isossa-Britannissa ja Yhdysvalloissa. Näissä tapauksissa hiilikaivostoiminnan lopettamisen taustalla on ollut erinäisiä syitä kuten Neuvostoliiton romahtaminen ja siirtymä markkinatalouteen, kotimaisen hiilituotannon kannattavuuden romahtaminen tuontihiileen verrattuna ja energiantuotannon monipuolistaminen. Vaikka historiallisten hiilisiirtymien välillä on eroja, niiden tarkastelu osoittaa, että jos siirtymä ei ole hallittu tai siihen ei varauduta tarpeeksi ajoissa, lopputuloksena voi olla esimerkiksi korkea huoltosuhde, matala koulutustaso, keskimääräistä alhaisempi palkkataso ja -stagnaatio ja kaivosalueen puutteelliseen ennallistamiseen liittyviä ympäristöhaittoja. Puutteellinen varautuminen on myös johtanut siihen, että siirtymän kustannukset ovat kasautuneet julkiselle sektorille, ja siten veronmaksajien maksettavaksi. Vastaavasti tulokset ovat yleensä olleet eri osapuolten kannalta sitä parempia, mitä aiemmin eri toimijat ovat hyväksyneet hiilikaivostoiminnan alasajamisen, varautuneet siihen ja ryhtyneet toimenpiteisiin siirtymän valmistelemiseksi ja sen yhteiskunnallisten vaikutusten lieventämiseksi.¹¹²

Kotimainen esimerkki ennakkovarautumisen epäonnistumisesta on turpeen energiakäytön lopettaminen. Suomessa turpeen energiakäytöstä luopumiselle ei ole asetettu selkeää takarajaa ja tuotantoa on tuettu erillisellä verotuella. Tämä on johtanut tilanteeseen, jossa turpeentuottajat ovat investoineet tuotannon jatkumiseen, mikä on kuitenkin käymässä kannattamattomaksi päästöoikeuksien hintojen noustessa.¹¹³

3.1 Vastuullinen vetäytyminen hiili-intensiivisestä liiketoiminnasta tai -suhteesta

Yritysten päästövähennysten edellyttämät toimenpiteet, kuten kaikki muukin yritystoiminta, on toteutettava ihmisoikeuksia kunnioittaen ja asianmukaista huolellisuutta

112 Ks. esim. IDDRI, 2017, Lessons from previous ‘Coal transitions’ – High-level summary for decision-makers, saatavilla osoitteessa: https://www.iddri.org/sites/default/files/import/publications/coal_synthesisreport_v04.pdf; European Bank for Reconstruction and Development/Stockholm Environment Institute, 2020, Insights from historical cases of transition, saatavilla osoitteessa: <https://cdn.sei.org/wp-content/uploads/2020/09/1293-insights-from-historical-cases-of-transition-20200907.pdf> ja Stockholm Environment Institute, 2019, Navigating coal mining closure and societal change: learning from past cases of mining decline, saatavilla osoitteessa: <https://cdn.sei.org/wp-content/uploads/2019/07/navigating-coal-mining-closure-and-societal-change.pdf>

113 Ks. esim. Finnwatch, Lasse Leipola, 19.1.2021, Turvealan ahdinko on yhteiskunnan epäonnistuminen <https://finnwatch.org/fi/blogi/807-turvealan-ahdinko-on-yhteiskunnan-epaeonnistuminen> ja Bioenergia, Hannu Salo, 18.12.2020, Siirtymästä syöksyyn – surman suusta sillalle?, <https://www.bioenergia.fi/2020/12/18/siirtymasta-syöksyyn-surman-suusta-sillalle/>

noudattaen.¹¹⁴ Tämä tarkoittaa sitä, että päästövähennysten edellyttämien toimenpiteiden mahdolliset haitalliset ihmisoikeusvaikutukset on tunnistettava ja arvioitava ja niiden ehkäisemiseksi tai lieventämiseksi on laadittava suunnitelma, joka on toimeenpantava mahdollisimman tehokkaasti. YK:n ihmisoikeusvaltuutetun toimiston mukaan ilmastonmuutoksen kontekstissa myös yritysten ympäristö- ja sosiaalisten vaikutusten arviointi on olennainen osa ihmisoikeuksia koskevaa asianmukaista huolellisuutta. Asianmukainen huolellisuus on aina tilannesidonnaista ja kontekstista riippuvaista.¹¹⁵

Ihmisoikeudet ja niihin liittyvät velvollisuudet voidaan jakaa aineellisiin eli substanssioikeuksiin (*substantive*; esimerkiksi edellä mainitut oikeudet elämään, ruokaan, veteen, työhön ja riittävään elintasoon jne.) ja proseduraalisiin eli menettelytavallisiin oikeuksiin sekä velvollisuuksiin tiettyihin ryhmiin kuuluvia yksilöitä kohtaan (esimerkiksi naiset, lapset, eri rodut, vammaiset, etniset tai uskonnolliset vähemmistöt, alkuperäiskansat). Proseduraaliset oikeudet kattavat oikeuden saada riittävästi tietoa esimerkiksi ilmastonmuutoksen vaikutuksista ja toimenpiteistä ilmastonmuutoksen hillitsemiseksi ja siihen sopeutumiseksi, oikeuden osallistua päätöksentekoon sekä pääsyn korjaaviin toimenpiteisiin. Proseduraaliset oikeudet perustuvat kansalais- ja poliittisiin oikeuksiin, mutta ne sisältyvät myös kansainvälisiin ympäristösopimuksiin kuten ympäristöä ja kestävä kehitystä koskevaan Rion julistukseen¹¹⁶ sekä Århusin sopimukseen¹¹⁷. Ne ovat myös osa oikeutta puhtaaseen, turvalliseen ja terveelliseen ympäristöön, jonka YK:n ihmisoikeusneuvosto tunnisti ihmisoikeudeksi ensimmäisen kerran lokakuussa 2021.¹¹⁸

Siirtymätilanteissa ihmisoikeuksien jaottelu sisällöllisiin ja proseduraalisiin oikeuksiin ja velvollisuuksiin tiettyjä ryhmiä kohtaan on erityisen hyödyllinen, sillä se heijastaa edellisessä luvussa käsiteltyjä oikeudenmukaisen siirtymän periaatteita. Toisin sanoen, ihmisoikeuksien tarkastelu edellä esitetyn jaottelun mukaisesti tarjoaa yrityksille työkaluja integroida toimenpiteet siirtymän oikeudenmukaisuuden varmistamiseksi niiden ihmisoikeuksia koskevaan asianmukaisen huolellisuuden prosessiin. Samalla se on keino yrityksille paitsi tunnistaa mahdollisimman kattavasti myös priorisoida ja hallita siirtymään liittyviä ihmisoikeusriskejä.

Esimerkiksi työmarkkinavuoropuhelu ja sidosryhmien kuuleminen ovat elimellinen osa paitsi oikeudenmukaisen siirtymän periaatteita myös YK-periaatteissa määriteltyä asian-

114 OHCHR, Key Messages on Human Rights and Climate Change

115 OHCHR, Fact Sheet No. 38 – Frequently Asked Questions on Human Rights and Climate Change, s. 37

116 YK, 1992, Rio Declaration on Environment and Development, saatavilla osoitteessa https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf, periaatteet 10 ja 17

117 Århusin sopimus on saatavilla suomeksi osoitteessa <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/2004/20040122>

118 Ihmisoikeusneuvosto, The human right to a safe, clean, healthy and sustainable environment: draft resolution (UN Doc. A/HRC/48/L.23/Rev.1), saatavilla osoitteessa: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G21/270/15/PDF/G2127015.pdf?OpenElement>. Ks. myös YK, 15.10.2021, The right to a clean and healthy environment: 6 things you need to know, <https://news.un.org/en/story/2021/10/1103082> (viitattu 20.10.2021) ja Universal Rights Group, 2021, #The Time is Now: The case for universal recognition of the right to a safe, clean, healthy and sustainable environment

mukaisen huolellisuuden prosessia. YK-periaatteiden mukaan keskeisiä sidosryhmiä, joita yritysten on pyrittävä osallistamaan asianmukaisen huolellisuuden prosessissa ovat erityisesti (potentiaalisten) ihmisoikeusvaikutusten kohteena olevat ryhmät. Oikeudenmukaisen siirtymän periaatteiden mukaisesti päästövähennysten edellyttämät toimenpiteet tulee suunnitella ja toimeenpanna yhteistyössä ammattiliittojen ja muiden sidosryhmien kanssa. Proseduraalisten oikeuksien kunnioittamisen näkökulmasta mahdolliset viivästyksset päästövähennysten edellyttämien toimenpiteiden suunnittelussa voivatkin itsessään muodostua ihmisoikeusriskiksi jos niiden myötä ajaudutaan tilanteeseen, missä keskeisten sidosryhmien, kuten (potentiaalisten) vaikutusten kohteena olevien yksilöiden ja yhteisöjen, osallistamiselle ei jää riittävästi aikaa.

Kasvihuonekaasupäästöistä merkittävä osa tulee fossiilisen energian käytöstä. Kuten Royal Dutch Shellin tapauksessa (ks. luku 2.2), päästövähennysten edellyttämät toimenpiteet voivat tarkoittaa radikaaleja muutoksia yritysten strategiaan ja liiketoimintamalliin. Yritykset, ml. pankit ja rahoituslaitokset, voivat esimerkiksi joutua ajamaan alas tiettyjä toimintojaan tai vetäytymään hiili-intensiivisestä, korkeapäästöisestä liiketoimintasuhteesta tai sijoituksesta.¹¹⁹ Esimerkiksi tuoreen Nature-lehdessä julkaistun tutkimuksen mukaan vähintään 60 prosenttia tunnetuista öljy- ja maakaasuvarannoista, ja 90 prosenttia tunnetuista hiilivarannoista pitää jättää maahan ja hyödyntämättä, jotta maapallon lämpeneminen olisi mahdollista rajoittaa 1,5 asteeseen.¹²⁰

Yritysten vetäytymisellä korkeapäästöisestä liiketoiminnasta on vaikutuksia paitsi yritysten ja niiden arvoketjujen työntekijöiden ja heidän perheenjäsentensä elämään ja oikeuksiin myös laajemmin ympäröiviin yhteisöihin ja yhteiskuntaan. Siirtymätilanteissa eri sidosryhmien motivoiminen työskentelemään yhdessä voi olla käytännössä haasteellista, sillä niiden näkemykset ja tarpeet ovat usein keskenään ristiriitaisia.¹²¹ Lisähaasteena monimutkaisissa siirtymätilanteissa on ihmisoikeuksien jakamattomuus: haitallisia ihmisoikeusvaikutuksia yhtäällä ei voi korvata positiivisilla vaikutuksilla toisaalla vaan kaikkien kaikki ihmisoikeudet on pyrittävä turvaamaan yhtäaikaan. Esimerkiksi hiilikaivokset työllistävät joidenkin arvioiden mukaan eri puolilla maailmaa lähes yhdeksän miljoonaa ihmistä, joista monet ovat vaarassa menettää työpaikkansa.¹²² Lisäksi etenkin paikallisella tasolla kaivosten välillinen vaikutus työllisyyteen voi myös olla merkittävä. Samaan aikaan yhteisöt, jotka asuvat kaivosten ympäristöhaittojen vaikutuspiirissä, voivat sen sijaan suhtautua ajatukseen kaivoksen sulkemisesta lähtökohtaisesti huomattavasti työnteki-

119 Ks. esim. Macchi, C. ja N. Bernaz, 2021, Business, Human Rights and Climate Due Diligence: Understanding the Responsibility of Banks" Sustainability 13, no. 15: 8391, saatavilla osoitteessa <https://doi.org/10.3390/su13158391>

120 Welsby D., Price J., Pye S. et al., 2021, Unextractable fossil fuels in a 1.5 °C world. Nature 597, 230–234, saatavilla osoitteessa: <https://www.nature.com/articles/s41586-021-03821-8>

121 IDDRI, 2017, Lessons from previous 'Coal transitions' – High-level summary for decision-makers

122 Ibis, 10.8.2021, Global Mining Industry Report,, <https://www.ibisworld.com/global/market-research-reports/global-coal-mining-industry/>

jöitä myönteisemmin. Toisaalta myös työntekijöiden huomio saattaa kiinnittyä pelkäämään lyhyen tähtäimen etujen, kuten irtisanomisrahojen turvaamiseen, siirtymää pitkällä tähtäimellä tukevien toimenpiteiden, kuten heidän työllistymismahdollisuuksiensa edistämisen sijaan. Oikeudenmukaisen siirtymän periaatteiden mukaisia pitkän tähtäimen työllistymismahdollisuuksia tukevia toimenpiteitä voivat olla muun muassa ammatillinen jatko- ja uudelleen koulutus, paikallistalouden monimuotoistumisen tukeminen tai työntekijöiden työperäisen muuton tukeminen. Joissain tapauksissa voi olla tarpeen varmistaa työllistymistä tukevien toimenpiteiden saatavuus myös työntekijöiden perheenjäsenille.

Kansainvälisissä yritys vastuustandardeissa on huomioitu tilanteet, joissa yritys voi joutua vetäytymään tietystä liiketoimintasuhteesta.¹²³ Niiden mukaan vetäytymispäätökseen vaikuttavia tekijöitä ovat paitsi haitallisen ihmisoikeusvaikutuksen vakavuus myös se, miten tärkeästä liiketoimintasuhteesta on kyse ja onko sille olemassa vaihtoehtoja, sekä se, onko yrityksellä mahdollisuus käyttää vaikutusvaltaansa liikekumppanin toimintaan vaikuttamiseksi. Silloin kun vetäytymispäätöksen haitallisten ihmisoikeusvaikutusten ehkäiseminen ei ole mahdollista, haitallisten vaikutusten lieventämisen merkitys korostuu. Esimerkiksi OECD:n toimintaohjeiden mukaan yritysten tulee lieventää vetäytymispäätöksistä aiheutuvia merkittäviä haitallisia vaikutuksia työllisyyteen ”mahdollisimman paljon”.¹²⁴ Tämä edellyttää paitsi riittävän ajoissa annettua ilmoitusta työntekijöiden edustajille ja tarvittaessa viranomaisille yrityksen toiminnassa suunnitelluista muutoksista, myös yhteistyötä työntekijöiden edustajien ja asianomaisten viranomaisten kanssa lieventävien toimenpiteiden haaroimiseksi. OECD:n toimintaohjeiden mukaan ennakoilmoituksen oikea-aikaisuus riippuu kulloinkin käsillä olevista olosuhteista.

Myös ne konkreettiset ehkäisevät ja lieventävät toimenpiteet joihin yrityksen tulee ryhtyä, riippuvat kulloinkin käsillä olevista olosuhteista ja esimerkiksi yhteiskunnallisen turvaverkon kattavuudesta. Jos yhteiskunnallisessa turvaverkossa on puutteita, voivat yritykset siirtymätilanteissa joutua paikkaamaan myös sosiaaliturvaa ja puuttuvia palveluita niiltä osin, kuin ne koskettavat yrityksen työntekijöitä tai sen toiminnan vaikutuksen kohteena olevia yhteisöjä. Kansainväliset yritys vastuustandardit edellyttävät myös, että yritykset noudattavat aina vähintään kansallisia lakeja. Tämä tarkoittaa myös kaupallisiin sopimuksiin tai toimilupiin liittyviä ehtoja, jotka voivat koskea esimerkiksi tehdas- tai kaivosalueen ennallistamista toiminnan lopettamisen jälkeen.

Kuten edellä todettiin, ihmisoikeuksiin liittyvät velvollisuudet kattavat paitsi aineelliset ja proseduraaliset oikeudet myös velvollisuudet tiettyjä, heikoissa ja haavoittuvassa ase-

123 YK:n yritystoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet, periaate 19 ja OECD:n asianmukaisen huolellisuuden ohjeet vastuulliseen liiketoimintaan, kohta II, 3.2(h) ja K39, saatavilla suomeksi osoitteessa: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161430/TEM_oppaat_5_2019_OECDn_asianmukaisen_huolellisuuden_ohjeet_04032019.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Ks. myös SOMO, 2016, Should I stay or should I go? Exploring the role of disengagement in human rights due diligence, saatavilla osoitteessa: <https://www.somo.nl/should-i-stay-or-should-i-go-2/>

124 OECD:n toimintaohjeet, Luku V Työ ja työelämän suhteet, kohta 6

massa olevia ryhmiä kohtaan. Kaikkein heikoimmassa ja haavoittuvassa asemassa olevat henkilöt voivat tarvita erityistä mukauttamista tai suojelua pystyäkseen nauttimaan ihmisoikeuksistaan täysimääräisesti. He voivat myös olla suurimmassa riskissä syrjäytyä. YK-periaatteiden mukaan yritysten tulee osana asianmukaisen huolellisuuden prosessejaan kiinnittää huomiota haavoittuvassa asemassa olevien ja syrjäytyneiden ryhmien oikeuksiin, tarpeisiin ja haasteisiin varmistukseksi, etteivät ne ylläpidä tai pahenna näiden ryhmien syrjintää. Myös oikeudenmukaisen siirtymän periaatteet edellyttävät, että siirtymätilanteissa haavoittuvassa ja heikoimmassa asemassa oleviin ryhmiin ja heidän oikeuksiensa toteutumiseen kiinnitetään erityistä huomiota. Tämä edellyttää olemassa olevan epätasa-arvoisuuden ja siihen vaikuttavien tekijöiden (esim. ikä, sukupuoli, etnisyys, sosiaalinen ryhmä, alkuperäiskansa¹²⁵) kartoittamista ja arvioimista jo ennakkolta ja muun muassa siirtymäprosessien suunnittelemista niin, että haavoittuvassa ja heikoimmassa asemassa olevien ryhmien osallistumiselle toimenpiteiden suunnitteluun ja päätöksentekoon on olemassa yhdenvertaiset mahdollisuudet. Myös toimenpiteiden vaikutusten kohdentumiseen eri ryhmiin tulee kiinnittää huomiota niin suunnittelussa, toimeenpanossa kuin vaikutusten seurannassa ja raportoinnissa. Esimerkiksi siirtymässä syntyvien uusien työpaikkojen kohdentumista heikossa ja haavoittuvassa asemassa oleville ryhmille tulee seurata. Uusien työpaikkojen tulee myös olla ihmisarvoisia. Niistä tulee esimerkiksi maksaa elämiseen riittävää palkkaa, ja työntekijöiden tulee voida järjestäytyä ammatillisesti ja neuvotella työehdoista kollektiivisesti.

Joissain tapauksissa vetäytymispäätöksillä voi jopa olla merkittäviä vaikutuksia valtioiden työllisyysasteeseen ja verotuloihin, mikä puolestaan saattaa heikentää valtioiden mahdollisuuksia huolehtia julkisista palveluista ja etenkin taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten ihmisoikeuksien toteutumisesta. Näin on etenkin silloin kun korkeapäästäistä teollisuutta on keskittynyt paljon yhdelle alueelle tai tiettyyn valtioon. Yksi esimerkki tästä on Etelä-Aasiaan pitkälti keskittynyt vaate- ja tekstiiliteollisuus. Yritysten on huomioitava myös nämä laajemmat yhteiskunnalliset vaikutukset osana ihmisoikeusriskien kartoitusta, ja tunnistettava oma kontribuutionsa sosiaaliturvaan ja verotuloihin niiden ihmisoikeusvastuun piiriin kuuluvaksi asiaksi. Niihin vastaaminen kuitenkin usein edellyttää laajempaa yhteistyötä muun muassa toimintavaltioiden kanssa.

Oikeudenmukaisessa siirtymässä onkin usein kyse rakenteellisista muutoksista, jotka Pariisin sopimuksen mukaisesti tulee toteuttaa kansallisesti asetettujen kehitystavoitteiden puitteissa. OECD:n asianmukaisen huolellisuuden ohjeiden mukaan vaikka yritykset eivät ole vastuussa valtioiden kyvyttömyydestä toimia ja suojella ihmisoikeuksia, yritysten päätös toimia olosuhteissa, joissa esiintyy rakenteellisia ongelmia vaikuttaa asianmukai-

125 Keskeinen alkuperäiskansojen oikeus on oikeus vapaaseen ja tietoon perustuvaan ennakkosuostumukseen. Ennakkosuostumus tarvitaan kaikille toimenpiteille, jotka voivat vaikuttaa haitallisesti alkuperäiskansojen oikeuksien toteutumiseen. Lisäksi alkuperäiskansoilla on muun muassa oikeus siihen, ettei niitä pakkosulauteta tai niiden kulttuuria tuhota. Ks. lisätietoa esim. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79095/UM_0516_YKn_julistus_Netti.pdf ja <https://www.csr.uq.edu.au/publications/social-aspects-of-mine-closure-resolve-fpic-solutions-dialogue-5-september-2019>

sen huolellisuuden luonteeseen ja laajuuteen.¹²⁶ Tämä koskee myös vetäytymistilanteita. OECD:n asianmukaisen huolellisuuden ohjeiden mukaan yritykset voivat käsitellä rakenteellisiin ongelmiin liittyviä riskejä esimerkiksi tekemällä yhteistyötä yli toimialarajojen, tunnistamalla ja tukemalla olemassa olevia tehokkaita aloitteita riskien ehkäisemiseksi ja lieventämiseksi tai osallistamalla julkishallintoa käyttämällä vaikutusvaltaansa paikallista tai kansallista julkishallintoa kohtaan. Yritysten tuleekin vaikuttamistyössään tukea oikeudenmukaisen siirtymän periaatteiden ja sitä edistävien politiikkojen laatimista ja toimeenpanoa ja pidättäytyä vastustamasta ilmastonmuutoksen hillintään ja siihen sopeutumiseen tähtääviä toimenpiteitä.

Joskus siirtymätilanteet jaotellaan niin sanotusti siirtymään pois fossiilitaloudesta (*transition out*) ja siirtymään vähähiiliseen talouteen (*transition in*).¹²⁷ Edellä käsitellyt esimerkit liittyvät pääosin siirtymiin pois fossiilitaloudesta. Vastuu kunnioittaa ihmisoikeuksia kattaa toki myös siirtymän vähähiillisen talouteen. Esimerkiksi akkuteollisuus on keskeisessä roolissa fossiilisista polttoaineista luovuttaessa. Akkutuotannon arvoketjuihin liittyy kuitenkin paljon ihmisoikeusongelmia, joista alan yritysten tulee huolehtia asianmukaisella tavalla. Finnwatchin tuoreet tutkimukset Brasiliasta nostivat esiin esimerkiksi nikkelin ja alumiinin tuotantoon liittyviä ympäristö- ja ihmisoikeusongelmia.¹²⁸ Amnesty Internationalin julkaisemat tutkimukset taas ovat osoittaneet, että lapsityövoimalla louhittuja mineraaleja kuten kobolttia päätyy akkuteollisuuden raaka-aineeksi, ja että mineraalien kuten litiumin louhinnalla Latinalaisen Amerikan maissa voi olla haitallisia vaikutuksia vesistöille ja ekosysteemille alkuperäiskansojen alueilla.¹²⁹

4. Korjaavat toimenpiteet: haittojen korvaaminen ja restoratiivinen oikeus

Ihmisoikeusloukkausten uhreilla on oikeus tehokkaiisiin korjaaviin toimenpiteisiin. YK:n ihmisoikeusvaltuutetun toimisto on useaan otteeseen muistuttanut, että oikeus korjaa-

126 OECD:n asianmukaisen huolellisuuden ohjeet vastuulliseen liiketoimintaan, s. 77

127 Ks. esim. IHRB, 2020, Just Transitions for All - Business, Human Rights, and Climate Action

128 Finnwatch, 2021, Myrkytetty kansa, saatavilla osoitteessa: <https://finnwatch.org/fi/julkaisut/myrkytetty-kansa> ja Finnwatch, 2021, Alumiinia Amazonin sademetsästä, saatavilla osoitteessa: <https://finnwatch.org/fi/julkaisut/hydro>

129 Amnesty International, 19.1.2016, Exposed: Child labour behind smart phone and electric car batteries, saatavilla osoitteessa: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/01/child-labour-behind-smart-phone-and-electric-car-batteries/>

viin toimenpiteisiin koskee myös ilmastonmuutoksen haitallisten ihmisoikeusvaikutusten uhreja.¹³⁰

YK-periaatteiden mukaan yritysten, jotka ovat myötävaikuttaneet haitallisten ihmisoikeusvaikutusten aiheutumiseen, on ryhdyttävä toimenpiteisiin niiden korjaamiseksi uhreille tai tehtävä yhteistyötä muiden kanssa vaikutusten korjaamiseksi hyväksytyinä pidettävien prosessien avulla.¹³¹ Ilmastonmuutoksen kontekstissa vastuu korjaavista toimenpiteistä kattaa paitsi ilmastonmuutoksen haitallisten ihmisoikeusvaikutusten korjaamisen myös ilmastotoimien mahdollisten haitallisten vaikutusten korjaamisen. Korjaavat toimenpiteet voidaan jaotella oikeudellisiin ja ei-oikeudellisiin, valtioiden ylläpitämiin ja yritysten ylläpitämiin mekanismeihin. Korjaavia toimenpiteitä voivat olla esimerkiksi anteeksipyyntöt, palautukset (*restitution*), kunnostus (*rehabilitation*), taloudelliset ja ei-taloudelliset korvaukset kuten vahingonkorvaus, sekä rangaistuksenluontoiset rikosoikeudelliset tai hallinnolliset seuraamukset (kuten esimerkiksi sakot). Niitä voivat myös olla haittojen estäminen (kielto) määräysten (*injunction*) tai toistumisen estämistakeiden avulla.¹³²

YK-periaatteiden korjaavia toimenpiteitä koskevan niin sanotun kolmannen pilarin toimeenpano on vielä verrattain kehittymätöntä, ja käytännössä yritystoiminnan haitallisten ihmisoikeusvaikutusten uhrien oikeus korjaaviin toimenpiteisiin jää usein toteutumatta.¹³³ Esimerkiksi valtioneuvoston teettämän vuonna 2021 julkaistun selvityksen tulokset osoittivat, ettei suurimmillakaan suomalaisyrityksillä ole vielä selkeätä lähestymistapaa korjaaviin toimenpiteisiin, kuten esimerkiksi niihin liittyviä menettelytapoja ja prosesseja.¹³⁴

Koska tehokkaita ei-oikeudellisia korjaavia toimenpiteitä ei käytännössä ole, uhrien oikeus-suojaa on pyritty edistämään muun muassa käynnissä olevien yritysvastuulakihankkeiden avulla, jotka toteutuessaan helpottaisivat vahingonkorvauskanteiden nostamista yrityksiä vastaan emo- tai johtoyritysten kotimaassa.¹³⁵ Toisaalta uhrien oikeuksia on jo nyt pyritty edistämään ilmasto-oikeudenkäynneissä, joissa yrityksiltä ja erityisesti niin sanotuilta hiilijäteiltä on vaadittu korvauksia ilmastonmuutoksen vaikutusten aiheuttamista menetyksistä ja vahingoista.¹³⁶ Hilijätit ovat vastuussa paitsi merkittävästä osasta teollisen ajan kasvihuo-

130 OHCHR, 27.11.2019, Open-Letter from the United Nations High Commissioner for Human Rights to Member States on priorities for human rights-based climate action at the 25th Conference of the Parties to the United Nations Framework Convention on Climate Change, saatavilla osoitteessa: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/ClimateChange/UNFCCCOP25_OpenletterfromHCMemberStates_Nov2019.pdf

131 YK:n yritystoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevat periaatteet, periaate 22

132 YK:n yritystoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevat periaatteet, periaate 25

133 Ks. esim. <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/OHCHRaccountabilityandremedyproject.aspx>

134 Tran-Nguyen E., Halttula S., Vormisto J., Aho L., Solitander N., Rautio S. ja Villa S., 2021, Suomalaisyritysten ihmisoikeus-suorituksen tila (SIHTI) -hanke: Selvitys suomalaisyritysten ihmisoikeus-suorituksen tilasta. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2020:57, saatavilla osoitteessa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-065-3>

135 Ks. lisätietoa esim. <https://finnwatch.org/fi/teemat/645-yritysvastuulaki>

136 Ks. esim. Kingston S., 2020, The Polluter Pays Principle in EU Climate Law: An Effective Tool Before the Courts?. *Climate Law* 10 (1) 1-27, UCD Working Papers in Law, Criminology & Socio-Legal Studies Research Paper, saatavilla osoitteessa: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3680025>

nekaasupäästöjä, mutta lisäksi ainakin osa niistä, kuten Exxon ja Royal Dutch Shell, ovat myös olleet selvillä fossiilisten polttoaineiden ilmaston lämpenemisen välisestä yhteydestä vuosikymmenten ajan samalla kun ne ovat käyttäneet suuria summia ihmisten aiheuttaman ilmastonmuutoksen kieltävien tutkimusten ja kampanjoiden rahoittamiseen, ja jatkaneet fossiilisten polttoaineiden tuotantoa.¹³⁷ Näiden seikkojen voidaan tulkita lisäävän hiilijättien korvausvastuuta ilmastonmuutoksen haitallisista vaikutuksista.¹³⁸

Monet yrityksiä vastaan nostetuista kanteista eivät ole menestyneet, sillä esimerkiksi kanneoikeuteen ja syy-yhteyden osoittamiseen (ks. myös luku 1.1) liittyy monia haasteita. Lisääntyvä oikeuskäytäntö ja jo aiemmin mainittu nopeasti kehittyvä attribuutiotutkimus kuitenkin kasvattavat vahingonkorvausoikeudellisten ilmastokanteiden menestymismahdollisuuksia.¹³⁹ Esimerkiksi Saksassa on käsitellyssä oikeusjuttu,¹⁴⁰ jossa perulainen maanviljelijä vaatii energiayhtiö RWE:ltä korvausta 0,47 prosentista kustannuksista, jotka aiheutuvat hänen kotitalonsa suojaamisesta tulvilta. Vuonna 2015 vireille pannun kanteen mukaan viljelijän kotitalo on ”akuutissa vaarassa” tuhoutua mahdollisissa ilmastonmuutoksen aiheuttamasta jäätiköiden sulamista seuraavissa tulvissa. Vaadittu prosenttiosuus vastaa kanteen mukaan arviota RWE:n osuudesta globaaleista päästöistä vuosina 1751–2010. Alin oikeusaste hylkäsi kanteen, sillä se sovelsi suoraviivaista tulkintaa syy-yhteydestä (*conditio sine qua non*, ’ehto, jota ilman ei’) ja katsoi, ettei yhden yrityksen päästöjen vaikutusta voitu itsessään pitää riittävänä merkittävänä tekijänä jäätiköiden sulamisessa ja vahingon aiheutumisessa, ottaen huomioon kaikkien muiden tahojen päästöjen vaikutukset.¹⁴¹ Kantajan valitus on kuitenkin otettu käsitteilyyn valitustuomioistuimessa.¹⁴²

137 Ks. esim. The Guardian, 19.9.2018, Shell and Exxon's secret 1980s climate change warnings, <https://www.theguardian.com/environment/climate-consensus-97-per-cent/2018/sep/19/shell-and-exxons-secret-1980s-climate-change-warnings> ja Greenpeace, Exxon's Climate Denial History: A Timeline, <https://www.greenpeace.org/usa/ending-the-climate-crisis/exxon-and-the-oil-industry-knew-about-climate-crisis/exxons-climate-denial-history-a-timeline/>

138 Esimerkiksi OECD:n asianmukaisen huolellisuuden ohjeiden mukaan yritysten myötävaikuttamisen merkittävyyttä voidaan arvioida kolmen tekijän testin avulla. Testin kolme kysymystä ovat 1) miten paljon toiminta lisäsi haitallisen vaikutuksen toteutumisen riskiä 2) mikä oli haittavaikutuksen ennustettavuus ja 3) miten paljon yrityksen toimet todellisuudessa lievensivät haittavaikutusta tai sen toteutumisen riskiä. Ks. OECD:n asianmukaisen huolellisuuden ohjeet, s. 71. Ks. myös luvun 2 alku.

139 Ks. esim. Heede R., 2014, Tracing anthropogenic carbon dioxide and methane emissions to fossil fuel and cement producers, 1854–201 ja Minnerop P. ja Otto F., 2020, Climate Change and Causation Joining Law and Climate Science on the basis of Formal Logic, saatavilla osoitteessa https://www.researchgate.net/publication/338774718_Climate_Change_and_Causation_Joining_Law_and_Climate_Science_on_the_basis_of_Formal_Logic

140 Ks. lisätietoa <https://germanwatch.org/en/14198>

141 *Conditio sine qua non* -ehdon soveltuvuudesta ilmasto-oikeudenkäynteihin on kirjoitettu useita tutkimusartikkeleita, ks. esim. https://www.researchgate.net/publication/299570576_Climate_Change_Liability_After_All_A_Dutch_Landmark_Case. Kansainvälisissä yritys vastuustandardeissa määritelty ”myötävaikuttaa” (*contribute*) poikkeaa *conditio sine qua non* -ehdosta. Yritys vastuustandardeissa yrityksen, joka myötävaikuttaa haitallisen vaikutuksen aiheutumiseen, ei katsota yksin voivan pystyä estämään haitallisen vaikutuksen aiheutumista: jos yritys myötävaikuttaa haitallisen ihmisoikeusvaikutuksen aiheutumiseen, sen on ryhdyttävä toimiin myötävaikutuksen lopettamiseksi ja lieventääkseen mahdollisimman paljon jäljelle jääviä haitallisia vaikutuksia (jotka ovat muiden osapuolten aiheuttamia). Ks. esim. <https://media.business-humanrights.org/media/documents/files/documents/Debevoise-Enodo-Practical-Meaning-of-Involvement-Draft-2017-02-09.pdf>

142 Ks. esim. Climate case litigation databases, Luciano Lliuya v. RWE AG, <http://climatecasechart.com/non-us-case/lliuya-v-rwe-ag/?cn-reloaded=1>

Lisäksi Filippiinien kansallinen ihmisoikeusinstituutti¹⁴³ on linjannut, että hiilijätit voidaan asettaa oikeudelliseen vastuuseen (joissain tapauksissa jopa rikosoikeudelliseen vastuuseen) ilmastonmuutoksen haitallisista ihmisoikeusvaikutuksista.¹⁴⁴ Madridin ilmastokokouksessa joulukuussa 2019 annettu lausunto liittyy taifuuni Haiyanin ja muiden sääääri-ilmiöiden uhrien Filippiinien kansalliselle ihmisoikeusinstituutille tekemään valitukseen, joka koski 47 fossiilisia polttoaineita tuottavaa yritystä.¹⁴⁵ Ihmisoikeusinstituutin lopullista päätöstä ei kuitenkaan Finnwatchin tietojen mukaan ole vielä annettu eikä sen perusteella ole ainakaan toistaiseksi tiettävästi nostettu oikeuskanteita.

Ottaen huomioon ilmastonmuutoksen haitallisten ihmisoikeusvaikutusten kollektiivisen luonteen on kuitenkin perusteltua kysyä, onko sen paremmin uhrien kuin yritystenkään kannalta tarkoituksenmukaista, että uhrin hakevat korvauksia yksittäisiltä yrityksiltä kärsimistään vahingoista tapaus kerrallaan. Esimerkiksi tutkija ja Lontoon South Bank Universityn lehtori David Birchall on esittänyt, että ilmastonmuutoksen haitalliset ihmisoikeusvaikutukset ovat yksi esimerkki niin sanotuista laajamittaisista vaikutuksista (*large-scale impacts*), joihin korjaavia toimenpiteitä koskeva YK-periaatteiden kolmas pilari soveltuu huonosti. Birchallin mukaan laajamittaisille vaikutuksille ominaista on, että

1. ne vaikuttavat haitallisesti suureen määrään ihmisiä,
2. useat yritykset myötävaikuttavat niiden aiheutumiseen,
3. edellä mainituista syistä (1–2) syy-seuraussuhde yksittäisen yrityksen toiminnan ja yksittäisen uhrin kärsimien vahinkojen välillä ei yleensä ole selvä, ja
4. haitallisiin vaikutuksiin johtanut toiminta on usein laillista taloudellista toimintaa.

Birchallin mukaan laajamittaisiin vaikutuksiin liittyy ”vastuuvaje” (*accountability gap*), sillä yksittäistä yritystä ei välttämättä ole mahdollista vaatia korjaamaan niiden uhrien kärsimä vahinkoja. Birchall onkin ehdottanut, että laajamittaisia vaikutuksia varten luotaisiin globaali rahasto, josta uhrien kärsimät vahingot voitaisiin korvata ja jonka rahoittamiseen

143 Kansalliset ihmisoikeusinstituutiot (*National Human Rights Institution*, NHRI) ovat lailla perustettuja itsenäisiä ja riippumattomia toimielimiä. Niiden tehtävänä on edistää ja turvata ihmisoikeuksia. Instituutioiden asemaa, tehtäviä ja kokoonpanoa määrittelevät YK:n niin kutsutut Pariisin periaatteet, saatavilla osoitteessa: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/StatusOfNationalInstitutions.aspx>. Suomen kansallinen ihmisoikeusinstituutio on Ihmisoikeuskeskus, ks. <https://www.ihmisoikeuskeskus.fi>.

144 Ks. esim. Greenpeace, 9.12.2019, The Climate Change and Human Rights Petition, <https://www.greenpeace.org/philippines/press/1237/the-climate-change-and-human-rights-petition/> ja Amnesty International, 9.12.2019, Philippines: Landmark decision by Human Rights Commission paves way for climate litigation, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2019/12/landmark-decision-by-philippines-human-rights-commission-paves-way-for-climate-litigation/> (viitattu 8.9.2021)

145 Ks. lisätietoa esim. <https://www.greenpeace.org/philippines/the-climate-change-human-rights-inquiry-archive/> ja <https://chr.gov.ph/nicc-resources/>

vähintäänkin laajamittaisten vaikutusten aiheutumiseen eniten myötävaikuttaneet yritykset osallistuisivat suhteessa liikevaihtoonsa.¹⁴⁶

YK:n yritystoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevan työryhmän puheenjohtaja Surya Deva on myös ehdottanut, että ilmasto- ja ympäristöä koskevan asianmukaisen huolellisuuden yhteydessä tulisi kehittää niin sanottuja ennaltaehkäiseviä korjaavia toimenpiteitä. Ennaltaehkäisevät korjaavat toimenpiteet voisivat Devan mukaan olla erilaisia (kielto)määräyksiä (*injunction*). Niiden avulla voitaisiin esimerkiksi estää yrityksiä käynnistämästä uusia ilmastolle haitallisia hankkeita, kuten uuden hiilivoimalaitoksen rakentaminen, ennen kuin on "liian myöhäistä".¹⁴⁷ Käytännössä kyse voisi olla esimerkiksi yrityksille mahdollisesti asetettaviin sitoviin päästö- vähennysvelvoitteisiin tai yritysvastuulakiin liittyvistä toimeenpanokeinoista.

4.1 Restoratiivinen oikeus korostaa uhrien tarpeita

Viimeaikaisessa yritysten ihmisoikeus- ja ilmastovastuuta koskevassa keskustelussa tutkijat ovat hahmotelleet myös muun muassa restoratiiviseen oikeuteen (*restorative justice*) perustuvia ei-oikeudellisia prosesseja yritystoiminnasta aiheutuvien haitallisten ihmisoikeusvaikutusten korjaamiseen. Restoratiiviseen oikeuteen perustuvat prosessit voivat tarjota vaihtoehdon myös ilmasto-oikeudenkäynneille ja litigaatiolle.¹⁴⁸ Lähestymistapaa on sovellettu ainakin Uudessa-Seelannissa yritystoiminnasta aiheutuvien haitallisten ympäristövaikutusten korjaamiseen.¹⁴⁹

Restoratiivinen oikeus tarkoittaa korjaavaa oikeutta. Sen alkuperä on rikosoikeudessa. Restoratiiviselle oikeudelle ominaista on, että rikosta ei nähdä ensisijaisesti lakien rikkomisena vaan osapuolten välisten suhteiden loukkaamisena.¹⁵⁰ Näin ollen lähestymistavan keskiössä ovat erityisesti rikoksen haitalliset vaikutukset ja uhrien tarpeet rikoksentehtäjän/vahingon-

146 Birchall D., 2019, Irremediable impacts and unaccountable contributors: the possibility of a trust fund for victims to remedy large-scale human rights impacts. Birchallin mukaan laajamittaisten vaikutuksen aiheutumiseen vähäisemmässä määrin myötävaikuttaneet yritykset tulisi mahdollisesti jättää rahaston ulkopuolelle käytännön syistä. Ks. myös esim. Deva, S., 7.5.2021, Climate Change: Looking beyond human rights due diligence?

147 Deva, S., 7.5.2021, Climate Change: Looking beyond human rights due diligence?. Ks. myös Friends of the Earth, 2021, How to make corporations effectively respect the environment and climate – Key elements for EU binding legislations, saatavilla osoitteessa: <https://friendsoftheearth.eu/wp-content/uploads/2021/10/Briefing-How-to-make-corporations-effectively-respect-the-environment-and-climate-7.pdf>

148 Schormair M. ja Gerlach L., 2020, Corporate Remediation of Human Rights Violations: A Restorative Justice Framework. Journal of Business Ethics vol. 167, saatavilla osoitteessa: https://www.researchgate.net/publication/332066560_Corporate_Remediation_of_Human_Rights_Violations_A_Restorative_Justice_Framework. Ks. myös Stacy-Ann Robinson & D'Arcy Carlson, 2021, A just alternative to litigation: applying restorative justice to climate-related loss and damage, Third World Quarterly, 42:6, 1384-1395, saatavilla osoitteessa: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01436597.2021.1877128>

149 Jenkins B., 2018, Environmental Restorative Justice: Canterbury Cases, 38th Annual Conference of the International Association for Impact Assessment, saatavilla osoitteessa: <https://conferences.iaia.org/2018/final-papers/Jenkins,%20Bryan%20-%20Environmental%20Restorative%20Justice.pdf>

150 Roche D., 2003, Accountability in restorative justice (Clarendon studies in criminology). Oxford: Oxford University Press. s. 26

aiheuttajan rankaisemisen sijaan. Rikosoikeuden lisäksi restoratiiviseen oikeuteen perustuvaa lähestymistapaa on käytetty myös osana yksityisoikeudellisten riitojen ratkaisua ja sovintomenettelyjä sekä esimerkiksi osana koulu-yhteisöjen sovittelutoimintaa.¹⁵¹ Myös erilaiset totuus-, sovitus- ja hyvityskomissiot ovat esimerkkejä restoratiivisesta oikeudesta. Näiden niin sanottujen siirtymävaiheen oikeuden mekanismien avulla on pyritty esimerkiksi tukemaan rauhanprosesseja ja demokratiakehitystä aseellisten konfliktien tai diktatuurin jälkeen.

Niin sanotun restoratiivisen vuoropuhelun tavoitteena on aineellisten ja henkisten vahinkojen korjaamiseen lisäksi vahingon aiheuttajan vastuunkanto ja muutos tämän käyttäytymisessä.¹⁵² Sen avulla voidaan myös muuttaa ja vahvistaa yhteisöjen ja yhteiskuntien arvoja.¹⁵³ Lähestymistapa edellyttää osapuolten vapaaehtoisuuteen perustuvaa suostumusta ja halua osallistua prosessiin, sekä osapuolten mahdollisimman tasapuolista kohtaamista, keskustelua ja aktiivista osallistumista prosessin aikana.

Restoratiiviseen oikeuteen perustuva prosessi yritystoiminnan haitallisten vaikutusten korjaamiseen voisi koostua esimerkiksi seuraavista vaiheista:

1. löytäminen: haitallisen vaikutuksen, uhrien, vahingon aiheuttajan jne. tunnistaminen ja määrittely
2. prosessin suunnittelu ja valmistelu: onko lähestymistapa tilanteeseen sopiva ja onko sillä osapuolten tuki; kaikille osapuolille sopivan fasilitaattorin nimeäminen ja vuoropuhelun valmistelu fasilitaattorin johdolla
3. restoratiivinen vuoropuhelu, jonka periaatteita ovat läpinäkyvyys ja avoin ja ymmärrettävä tiedonjako, haitallisten vaikutusten kattava analyysi ja sen haarukoiminen, mikä on osapuolten mielestä hyvä ja hyväksyttävä ratkaisu haittojen korjaamiseksi tai menetysten ja vahinkojen korvaamiseksi
4. re-integraatio: tulevaisuuteen katsova suunnitelma, jossa huomioidaan haitallisten ihmisoikeusvaikutusten pitkän aikavälin vaikutukset ja esimerkiksi jatkuvan oppimisen kautta tapahtuva muutos yrityksen toimintatavoissa ja käytännöissä myös restoratiivisen prosessin jälkeen.¹⁵⁴

151 Ks. lisätietoa <https://sovittelu.com/vertaissovittelu/>

152 Kaurala M., 2012, Restoratiivisen oikeuden kehittäminen vakavissa rikoksissa – erityisesti vankilakontekstissa. Kriminaalihuollon tukisäätiö. Saatavilla osoitteessa: https://www.krits.fi/wp-content/uploads/2018/04/restoratiivinen_oikeus.pdf

153 Restoratiivinen oikeus ja Suomi: Uudessa Suomen rikossovittelulaissa periaatteellisia ongelmia, Haaste 1/2007, saatavilla osoitteessa: https://rikosentorjunta.fi/documents/5235988/56402368/2007-1_Haaste.pdf/126f248e-ab78-389d-95b3-396e2ab5197a/2007-1_Haaste.pdf

154 Schormair M. ja Gerlach L., 2020, Corporate Remediation of Human Rights Violations: A Restorative Justice Framework, s. 37–38

Kuten luvussa 3.1 tuotiin esiin, asianmukaisen ihmisoikeuksia koskevan huolellisuuden noudattamiseen ilmastonmuutoksen kontekstissa liittyy erityisiä haasteita jotka johtuvat muun muassa:

- päästövähennysten kiireellisyydestä ja toisaalta vaatimuksesta osallistaa vaikutusten kohteena olevat sidosryhmät niiden suunnitteluun ja niitä koskevaan päätöksentekoon,
- eri sidosryhmien keskenään ristiriitaisista tarpeista ja ihmisoikeuksien jakamattomuudesta, sekä
- vaatimuksesta varmistaa, että toimenpiteiden suunnittelussa, toimeenpanossa ja seurannassa kiinnitetään erityistä huomiota haavoittuvassa asemassa tai syrjäytymisvaarassa oleviin ryhmiin.¹⁵⁵

Muun muassa Suomen kansallinen ilmastopaneeli on ilmastotoimien sosiaalista hyväksyttävyyttä koskevassa julkaisussaan ehdottanut, että restoratiivinen oikeus voisi olla keino lievittää näitä jännitteitä ja puuttua niihin jälkikäteen toimenpiteiden oikeudenmukaisuuden varmistamiseksi.¹⁵⁶ Toisin sanoen, restoratiivinen oikeus voi soveltua paitsi yritystoiminnan haitallisten ihmisoikeusvaikutusten korjaamiseen myös päästövähennysten edellyttämien toimenpiteiden (ja muiden ilmastotoimien) aiheuttamien mahdollisten haitallisten vaikutusten korjaamiseen.

5. Yhteenveto

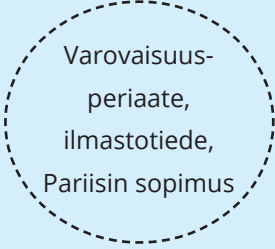
Yritysten vastuu ihmisoikeuksista kattaa sekä yritysten oman toiminnan että niiden arvoketjujen kasvihuonekaasupäästöt, joilla on haitallisia vaikutuksia ihmisoikeuksille. Ilmastokriisin torjuntaan liittyvät haasteet edellyttävät kokonaisvaltaista lähestymistapaa yritysvastuuseen, eli yritystoiminnan laajempien sosiaalisten ja ympäristövaikutusten huomioimista osana ihmisoikeuksia koskevan asianmukaisen huolellisuuden prosesseja. Tässä raportissa on esitetty kansainvälisiin yritysvastuustandardeihin ja ilmasto-oikeudenkäynteihin perustuva näkemys siitä, miten yritysten tulee integroida paitsi ilmastonäkökohdat myös oikeudenmukaisen siirtymän periaatteet sisäisiin prosesseihinsa.

Yritysten tulee kantaa vastuuta ilmastonmuutoksen haitallisista ihmisoikeusvaikutuksista vähentämällä tehokkaasti kasvihuonekaasupäästöjään ja tukemalla ilmastonmuutokseen

¹⁵⁵ Ks. myös esim Cipler D. ja Harrison J. L., 2020, Transition tensions: mapping conflicts in movements for a just and sustainable transition, *Environmental Politics*, 29:3, 435-456, saatavilla osoitteessa: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09644016.2019.1595883>

¹⁵⁶ Suomen Ilmastopaneeli, 2020, Ilmastotoimien sosiaalinen hyväksyttävyyys, saatavilla osoitteessa: https://www.ilmastopaneeli.fi/wp-content/uploads/2020/01/Ilmastopaneeli_sosiaalinen_hyvaksyttavyys_FINAL.pdf

Kaavio 1: Hahmotelma ilmastonäkökohtien ja oikeudenmukaisen siirtymän periaatteiden sisällyttämiseksi asianmukaisen huolellisuuden prosessiin

Ilmasto- ja ihmisoikeuksia koskevan asianmukaisen huolellisuuden elementit		Oikeudenmukainen siirtymä vähähiiliseen talouteen
Yrityksen ylimmän johdon hyväksymä ihmisoikeussitoumus, ml. sitoutuminen ilmastokriisin torjuntaan tähtääviin toimenpiteisiin		Yrityksen liiketoimintamalli ja strategia ovat linjassa 1,5 asteen tavoitteen kanssa
Kartoita ihmisoikeusriskit, sosiaaliset ja ympäristövaikutukset; ehkäise ja lievennä	<p>Kasvihuonekaasupäästöjen kartoittaminen (scopet 1–3, mahdollisista epäsuorien päästöjen laskemiseen liittyvistä metodologisista haasteista huolimatta)</p> <p>Nettonollatavoitteet, sekä konkreettiset suunnitelmat niiden saavuttamiseksi ihmisoikeuksia kunnioittaen ja asianmukaista huolellisuutta noudattaen</p> 	<p>Mahdolliset nettonollatavoitteiden edellyttämät muutokset yrityksen liiketoimintamalliin ja strategiaan</p> <p>Joissain tapauksissa tavoitteiden saavuttaminen voi myös edellyttää vetäytymistä korkeapäästöisestä toiminnasta tai liikesuhteesta</p> <p>Ilmastonmuutokseen sopeutumista tukevat toimenpiteet</p>
	Aineelliset oikeudet kuten oikeus työhön ja riittävään elintasoon	Työllisyyden tukeminen esimerkiksi erilaisten työvoiman uudelleen- ja jatkokoulutushankkeiden kautta, siirtymässä syntyvien uusien työpaikkojen ihmisarvoisuus
	Aineelliset oikeudet kuten oikeus sosiaaliturvaan ja muut TSS-oikeudet	Yritysten kontribuutio sosiaaliturvaan ja valtioiden verotuloihin
	Menettelytavalliset oikeudet kuten oikeus osallistua päätöksentekoon; sidosryhmien kuuleminen osana huolellisuusvelvoiteprosessia	Suunnitelmallinen lähestymistapa, työntekijöiden edustajien ja muiden mahdollisten vaikutusten kohteena olevien sidosryhmien osallistaminen
	Velvollisuudet naisia, lapsia, vammaisia, alkuperäiskansoja kohtaan; syrjinnän kielto	Yhteiskunnallisen epätasa-arvoisuuden vähentäminen, "ketään ei jätetä jälkeen"
Tiedottaminen ja raportointi		Ehkäisevien ja lieventävien toimenpiteiden vaikutusten seuranta oikeudenmukaisuuskysymysten näkökulmasta: esim. työllisyysoimien vaikutus lähtökohtaisesti heikommassa asemassa oleviin ryhmiin, uusien työpaikkojen laatu (esim. elämiseen riittävään toimeentuloon liittyvät kysymykset)
Oikeus korjaaviin toimenpiteisiin		Vahinkojen korvaaminen, restoratiivinen oikeus

sopeutumista. Vaikka kansainväliset ihmisoikeussopimukset eivät tunne samanlaista varovaisuusperiaatetta kuin ympäristölainsäädäntö, on yritysten vastuussa kunnioittaa ihmisoikeuksia ensisijaisesti kyse mahdollisten haitallisten ihmisoikeusvaikutusten ehkäisemisestä. Myös ilmasto-oikeudenkäynnit ovat osoittaneet, että ympäristöoikeudellinen varovaisuusperiaate on relevantti yritysten ihmisoikeusperusteisen ilmastovastuun kannalta. Vaikka siihen, miten ilmastonmuutos tulee vaikuttamaan ihmisoikeuksiin eri puolilla maailmaa liittyy epävarmuutta eivätkä pahimmat skenaariot välttämättä toteudu, on selvää, että ilmastonmuutoksella on vakavia ja osin peruuttamattomia haitallisia ihmisoikeusvaikutuksia. Vaikutusten ehkäisemiseksi yritysten on kannettava vastuu omista kasvihuonekaasupäästöistään.

Päästövähennystavoitteiden tulee kattaa yritysten oma toiminta sekä niiden arvoketjut (scopet 1–3) ja olla ajantasaisen ilmastotieteen mukaisia. Pariisin sopimuksen ja IPCC:n raporttien valossa tämä tarkoittaa, että yritysten tulee vähentää päästöjään niin sanottuun nettonollaan mahdollisimman nopeasti, ja viimeistään vuoteen 2050 mennessä. Jotta nettonollatavoitteet olisivat uskottavia, niille on asetettava 1,5 asteen tavoitetta vastaavat ja ajantasaisen ilmastotieteen mukaiset, riittävän lyhyen aikavälin välitavoitteet, joiden toteutumista on myös seurattava. Tavoitteiden saavuttamiseksi on määritettävä konkreettiset toimenpiteet. Siltä osin kuin päästöjä toistaiseksi syntyy, niistä on kannettava vastuu käyttämällä laadukasta päästökompensaatiota. Ilmastotavoitteissa ja päästöraportoinnissa todelliset päästövähennykset ja kompensaatiot tulee eritellä.

Ajantasaisen ilmastotieteen mukaisiin päästövähennyksiin on ryhdyttävä viipymättä, mutta se ei kuitenkaan vielä riitä ihmisoikeusvastuun kantamiseksi. Päästövähennysten edellyttämät toimenpiteet (kuten muutkin ilmastotoimet) tulee toimeenpanna ihmisoikeuksia kunnioittaen ja asianmukaista ihmisoikeuksia koskevaa huolellisuutta noudattaen. Oikeudenmukaisen siirtymän periaatteet nostavat huolellisuusvelvoiteprosessin keskiöön aineellisten ihmisoikeuksien rinnalle menettelytavalliset oikeudet ja velvollisuudet haavoittuvassa asemassa olevia ryhmiä kohtaan. Tästä näkökulmasta asianmukaisen huolellisuuden prosessi tarjoaa yrityksille työkaluja myös oikeudenmukaisuuskysymysten huomioimiseen mikrotason siirtymätilanteissa ja luo edellytyksiä hallitulle siirtymälle.

Mikään taho ei voi taata oikeudenmukaista siirtymää yksin vaan oikeudenmukainen siirtymä vaatii yhteistyötä eri toimijoiden kesken. Pariisin sopimus edellyttää, että oikeudenmukainen siirtymä toteutetaan ”kansallisesti määriteltävien ensisijaisten kehitystavoitteiden mukaisesti”. Valtioiden johtava rooli on oikeudenmukaisen siirtymän varmistamisessa kiistaton, mutta tarvittaessa yritysten tulee käyttää vaikutusvaltaansa paikalliseen tai kansalliseen julkishallintoon ihmisoikeuksia kunnioittavan, oikeudenmukaisen siirtymän edistämiseksi ja pidättäytyttävä vastustamasta tai vesittämästä ilmastokriisin torjuntaan ja oikeudenmukaiseen siirtymään tähtääviä toimenpiteitä.

Yritystoiminnan haitallisten ihmisoikeusvaikutusten uhreilla on oikeus korjaaviin toimenpiteisiin. Yritysten korjaavia toimenpiteitä koskevat prosessit ovat yleisesti ottaen kuitenkin kehittymättömiä. Ilmastonmuutoksen kontekstissa tarve korjaavien toimenpiteiden kehittämiseksi korostuu. Ilmastonmuutoksen haitallisten vaikutusten kollektiivisesta luonteesta johtuen voi esimerkiksi olla tarkoituksenmukaista kehittää kansainvälisiä, rahastopohjaisia ratkaisuja vahinkojen korvaamiseksi uhreille. Toisaalta restoratiivisen oikeuden prosessien soveltaminen yritystoiminnasta aiheutuvien haitallisten vaikutusten korjaamiseen voisi tarjota työkaluja myös oikeudenmukaisuuskysymysten huomioimiseen siirtymässä vähähiiliseen talouteen. Yritysvastuulakeja säädettäessä ennaltaehkäisevät korjaavat toimenpiteet tulee ottaa käyttöön yhtenä lakien toimeenpanokeinoista.

6. Suositukset

Yrityksille

- Yritysten on sitouduttavat kunnioittamaan ihmisoikeuksia, mukaan lukien ilmastotoimien kuten päästövähennysten ja hiilensidonnann kautta. Tämä edellyttää, että yritysten tulee sitoutua 1,5-asteen tavoitteeseen, ja saavuttaa niin sanottu nettonolla mahdollisimman nopeasti ja toimialasta riippuen viimeistään vuoteen 2050 mennessä. Tämä voi edellyttää muutoksia yritysten strategiaan ja liiketoimintamalliin, ja joissain tapauksissa myös vetäytymistä korkeapäästöisestä toiminnasta tai liiketoimintasuhteesta.
- Yritysten nettonollatavoitteiden on katettava kaikki kasvihuonekaasupäästöt ja kaikki päästöosa-alueet (scopet 1–3), ja niille on asetettava 1,5 asteen tavoitetta vastaavat ja ilmastotieteen mukaiset, riittävän lyhyen aikavälin välitavoitteet (esim. 5 vuotta). IPCC:n mukaan 1,5 asteen tavoitteen saavuttaminen edellyttää hiilidioksidin nettopäästöjen vähentämistä 45 prosentilla vuoteen 2030 mennessä vuoden 2010 tasoon nähden sekä muiden kasvihuonekaasupäästöjen ripeää vähentämistä. Tämä on huomioitava myös yritysten omissa välitavoitteissa. Kun ilmastotiede kehittyy ja tarkentuu, tavoitteita on tarvittaessa kiristettävä niiden mukaiseksi. Päästövähennyksistä, nettonollatavoitteiden mukaisesta ihmisperäisestä hiilensidonnasta ja muusta päästökompensaatiosta sekä niihin liittyvistä oletuksista ja epävarmuustekijöistä on raportoitava eritellysti ja läpinäkyvästi. Päästövähennystavoitteiden toteutumista on seurattava, ja niistä on raportoitava säännöllisesti.
- Päästökompensaatio on tapa, jolla yritysten tulee päästövähennysten ja yritystoimintaan kuuluvien nielujen lisäämisen jälkeen kantaa vastuutaan, mutta vain siltä osin

kuin toiminnasta suoraan tai epäsuorasti aiheutuvien päästöjen vähentäminen on lyhyellä aikavälillä mahdotonta. Kompensaation tulee täyttää laadukkaan kompensaation kriteerit. Näitä ovat lisäisyys, mitattavuus, ajoitus, pysyvyys, vuodon ja kaksoislaskennan välttäminen, valvonta ja läpinäkyvyys sekä ihmisoikeuksien kunnioittaminen ja haitallisten ympäristövaikutusten välttäminen. Kun kyse on nettonollatavoitteen saavuttamisesta, muualla tehtäviin päästövähennyksiin perustuvat kompensaatiot eivät ole hyväksyttäviä, vaan viimeisten päästöjen kompensoiminen on tehtävä ihmisperäisillä nieluilla.

- Päästövähennystoimenpiteisiin on ryhdyttävä viivyttämättä ja etenkin paljon saastuttavilla, hiili-intensiivisillä toimialoilla oikeudenmukaisen siirtymän valmistelu on aloitettava välittömästi. Siirtymä tulee suunnitella ja toimeenpanna yhteistyössä ammattiyhdistysliikkeen ja muiden keskeisten sidosryhmien kanssa.
- Osana siirtymän suunnittelua yritysten on tunnistettava oma vaikutuksensa muun muassa valtioiden verotuloihin ja sosiaaliturvaan ja tarvittaessa ryhdyttävä niihin liittyviä haitallisia ihmisoikeusvaikutuksia ehkäiseviin ja lieventäviin toimenpiteisiin. Yritysten on esimerkiksi pitäydyttävä verolomien neuvottelusta ja luovuttava aggressiivisesta verosuunnittelusta sekä vaadittava vastaavia toimenpiteitä myös arvoketjusaan olevilta yhteistyökumppaneilta.
- Kasvihuonekaasut pysyvät ilmakehässä pitkään, ja yrityksillä on vastuu myös jo ilmakehään päästetyistä päästöistä ja niiden haitallisista vaikutuksista. Ilmastonmuutoksen haitallisten ihmisoikeusvaikutusten ehkäisemiseen tähtäävien päästövähennysten lisäksi (mutta ei niiden sijaan) yritysten tulee myös lieventää niiden jäljelle jääviä haitallisia vaikutuksia ilmastonmuutokseen sopeutumista tukevilla toimenpiteillä.
- Päästövähennysten edellyttämät toimenpiteet (kuten kaikki muutkin ilmastotoimet) on toteutettava ihmisoikeuksia kunnioittaen ja asianmukaista ihmisoikeuksia koskevaa huolellisuutta noudattaen. Tämä tarkoittaa, että toimenpiteiden mahdolliset ihmisoikeusvaikutukset on kartoitettava ja haitallisten vaikutusten ehkäisemiseksi ja lieventämiseksi on laadittava suunnitelma. Toimenpiteiden vaikutuksia on seurattava ja niistä on raportoitava. Sidosryhmien, joista keskeisimpiä ovat vaikutusten kohteena olevat yksilöt ja yhteisöt, mielekäs kuuleminen on elimellinen osa asianmukaisen huolellisuuden prosessia. Asianmukaisen huolellisuuden prosesseissa on myös kiinnitettävä erityistä huomiota haavoittuvassa asemassa ja syrjäytymisvaarassa oleviin ryhmiin. Raportoinnissa on käytettävä mittareita, jotka kattavat myös oikeudenmukaisuusnäkökohtia. Esimerkiksi tuotantolaitoksia suljettaessa on eriteltävä työllisyys- ja muiden tukitoimien vaikutukset lähtökohtaisesti heikoimmassa asemassa oleviin ryhmiin.
- Yritysten on osallistuttava sellaisten haitallisten ihmisoikeusvaikutusten korjaamiseen, jotka ne ovat aiheuttaneet tai joiden aiheutumiseen ne ovat myötävaikuttaneet. Tämä

kattaa paitsi ilmastonmuutoksen haitalliset ihmisoikeusvaikutukset myös ilmastotoimien sellaiset haitalliset vaikutukset, joita ei ole mahdollista estää. Tehokkaiden yritysten ylläpitämien ei-oikeudellisten korjaavien toimenpiteiden kehittämiseksi tarvitaan uusia lähestymistapoja. Yksi tällainen voi olla restoratiivinen oikeus.

Suomen poliittisille päättäjille

- Suomen tulee edistää aktiivisesti kunnianhimoista huolellisuusveloitteeseen perustuvaa yritysvastuulainsäädäntöä Euroopan unionissa. Mikäli parhaillaan komission valmistelussa oleva yritysvastuulainsäädäntö ei etene riittävän nopeasti, Suomen tulee edetä asiassa kansallisesti, ja kansallinen yritysvastuulaki tulee tuoda eduskuntaan hyvissä ajoin ennen nykyisen hallituskauden päättymistä.
- Yritysvastuulain tulee määritellä sitovat kriteerit yritysten päästövähennystavoitteille, joiden tulee olla 1,5 asteen tavoitteen mukaisia.
- Yritysvastuulain tulee velvoittaa yritykset noudattamaan ihmisoikeuksia koskevaa asianmukaista huolellisuutta niiden koko arvoketjussa ja siihen tulee sisältyä paitsi mahdollisuus ennaltaehkäiseviin korjaaviin toimenpiteisiin myös mahdollisuus uhreille sen nojalla nostaa vahingonkorvauskanteita niin Suomessa kuin Euroopan unionin jäsenvaltioissa emo- tai johtoyrityksiä vastaan. Myös mahdollisuutta sellaisen kansainvälisen rahaston perustamiseksi, josta uhrien kärsimät vahingot voitaisiin korvata, tulee selvittää.
- Myös yritysten edellytyksiä tuotekohtaisten hiilijalanjälkien selvittämiseen tulee edistää. Tuotannon päästöjä koskevan tiedon keruuta tulee edistää esimerkiksi edellyttämällä hiilijalanjälkitietoa julkisissa hankinnoissa.

Kansalaisille

- Kansalaisten tulee vaatia päättäjiltä ripeitä toimia yritysvastuulainsäädännön laatimiseksi ja voimaan saattamiseksi Suomessa ja Euroopan unionin alueella.



Finnwatch ry
Malminrinne 1B, 2. krs
00180 Helsinki
info@finnwatch.org
www.finnwatch.org
[@Finnwatch1](https://www.instagram.com/Finnwatch1)